

Ν. Μουζέλης
Θ. Λίποβατς - Μ. Σπουρδαλάκης

Ο ΛΑΙΚΙΣΜΟΣ

Εισαγωγή

Κ. Σημίτη

Περιεχόμενα

- Κ. Σημίτης : Εισαγωγή
- Ν. Μουζέλης : Ο λαϊκισμός. Νέος τρόπος ένταξης των μαζών στις πολιτικές διαδικασίες;
- Θ. Λίποβατς : Ο λαϊκισμός. Μία ανάλυση από τη σκοπιά της πολιτικής ψυχολογίας
- Μ. Σπουρδαλάκης : Ο ελληνικός λαϊκισμός στις συνθήκες του αυταρχικού κρατισμού

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο λαϊκισμός βρίσκεται σε έξαρση. Το φαινόμενο - ανεξάρτητα από συγκυριακές αιτίες, που καθορίζουν κάθε φορά την έντασή του - έχει τις ρίζες του σε συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Αυτές τις ιδιαιτερότητες πρέπει να έχει υπόψη του ο αναγνώστης διαβάζοντας τις αναλύσεις που ακολουθούν. Ιδιαιτερότητες οι οποίες εξηγούν ένα ερώτημα που γίνεται όλο και πιά έντονο όσο προχωρεί κανείς στην ανάγνωση : Γιατί στην Ελλάδα υπάρχει, εντείνεται και μοιάζει ν'αποτελεί μόνιμο πιά χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής ζωής ο λαϊκισμός;

Η απάντηση προκύπτει αν εξετάσουμε την κοινωνική διάρθρωση της χώρας. Το κλασικό σχήμα της ταξικής δομής των βιομηχανικών κοινωνιών, δηλαδή μιάς μεγάλης πλειοψηφίας εργαζομένων με σχέση εξαρτημένης εργασίας, ενός μικρού αριθμού αγροτών και αυτοαπασχολούμενων και ενός περιορισμένου αριθμού κεφαλαιούχων, δεν συναντάται στην Ελλάδα.

Ο αριθμός εκείνων που ασκούν εξηρητημένη εργασία μόλις ξεπερνάει το ένα τρίτο του ενεργού πληθυσμού. Παρ'όλη την οικονομική ανάπτυξη των δεκαετιών μετά το '60, η ελληνική κοινωνία αντιστέκεται σθεναρά στη "μισθωτοποίηση". Οι έλληνες εμμένουν και επιδιώκουν την αυτοαπασχόληση ή και την αυτοαπασχόληση.

Ταυτόχρονα η μέχρι το 1970 γρήγορη μείωση του αγροτικού πληθυσμού περιορίστηκε μετά την δικτατορία. Σήμερα η αγροτική έξοδος προς τις πόλεις έχει ανακοπεί και η μετανάστευση αρχίζει να αντιστρέφεται. Έτσι ο γεωργικά ενεργός πληθυσμός έχει σχεδόν σταθεροποιηθεί στο 28% του συνολικού ενεργού πληθυσμού. Όλες οι στατιστικές δείχνουν ότι ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ, που περιλαμβάνει όλες τις αναπτυγμένες χώρες με οικονομία αγοράς, έχουμε το υψηλότερο ποσοστό αγροτών και το χαμηλότερο ποσοστό εργατών.

Η κατηγορία των μισθωτών παρουσιάζει ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό : η πλειοψηφία τους απασχολείται στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα, που περιλαμβάνει τις Δημόσιες Επιχειρήσεις

και Οργανισμούς, την Τοπική Αυτοδιοίκηση και κάθε άλλης μορφής φορείς εξαρτώμενους από το Κράτος. Είναι κοινή άλλωστε διαπίστωση πως ο διορισμός στο Δημόσιο είναι ελπίδα και επιδίωξη κάθε Έλληνα που προσβλέπει σε μία μόνιμη απασχόληση. Μία θέση σε ένα ελλειμματικό οργανισμό του οποίου η επιβίωση είναι προβληματική θεωρείται προτιμότερη από την εργασία σε μία γρήγορη αναπτυσσόμενη ιδιωτική επιχείρηση. Για τούτο και ο διορισμός στο δημόσιο τομέα είναι και το προσφιλέστερο μέσο προσέλκυσης πολιτικής πελατείας. Είναι ευεξήγητο, λοιπόν, το φαινόμενο της συνεχούς αύξησης του αριθμού των εργαζομένων στις δημόσιες υπηρεσίες χωρίς παράλληλη αύξηση ή βελτίωση των προσφερομένων υπηρεσιών.

Οι μισθοί όμως στον δημόσιο τομέα - όπως άλλωστε, και στον ιδιωτικό - δεν είναι ικανοποιητικοί. Η απάντηση, που δίνει σ' αυτό το πρόβλημα η ελληνική κοινωνία, είναι η πολλαπλή απασχόληση. Ο τραπεζοϋπάλληλος απασχολείται το απόγευμα ως λογιστής σε ιδιωτική επιχείρηση και ο εφοριακός φροντίζει τα λογιστικά βιβλία για να μην απορρίπτονται στους φορολογικούς ελέγχους. Ο γεωπόνος το απόγευμα (αλλά και το πρωί) προωθεί τα φυτοφάρμακα της επιχείρησης στο όνομα της γυναίκας του και ο καθηγητής του λυκείου κάνει ιδιαίτερα στους μαθητές του ή - για λόγους... εκπαιδευτικής δεοντολογίας - στους μαθητές κάποιου συναδέλφου του, επ' ανταλλαγή. Έτσι τα πολιτικά και κοινωνικά υποκείμενα αποκτούν μία "πολυσθένεια", όπως την ονόμασε ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς. Δηλαδή η πολιτική και κοινωνική τους συμπεριφορά προσδιορίζεται από τα συμφέροντα των δύο απασχολήσεων και κυρίως από την σχετική ισορροπία των δύο επαγγελματιών.

Συνηθισμένη μορφή πολυ-απασχόλησης είναι η μερική απασχόληση. Η εργατική νομοθεσία και οι ασφαλιστικές ρυθμίσεις δεν διευκολύνουν την μερική απασχόληση. Έτσι στις επίσημες στατιστικές εμφανίζεται - ιδιαίτερα για τον ανδρικό ενεργό πληθυσμό - εξαιρετικά χαμηλή. Η μη δηλούμενη, όμως εργασία είναι σχεδόν αποκλειστικά μερική και κυμαίνεται σε πολύ υψηλά ποσοστά της συνολικής απασχόλησης. Το φαινόμενο είναι περισσότερο έντονο σε δραστηριότητες εποχιακού χαρακτήρα ή με έντονες εποχιακές αιχμές ζήτησης εργασίας, όπως

οι τουριστικές. Ο αγρότης δουλεύει σερβιτόρος ενώ τη σοδιά του μαζεύουν άλλα μέλη της οικογένειάς του ή συγγενείς του.

Σημαντική πλειοψηφία των αγροτών έχει μικρό κλήρο. Ο κλήρος στην Ελλάδα είναι περίπου το ένα τέταρτο του κλήρου που διαθέτουν οι αγρότες των υπόλοιπων χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε έκταση και πολύ μικρότερος αν η σύγκριση γίνει στη βάση του οικονομικού του μεγέθους, δηλ. της αξίας παραγωγής. Έτσι οι κρατικές ενισχύσεις είτε με τη μορφή επιδοτούμενων δανείων είτε μέσω του μηχανισμού των τιμών των αγροτικών προϊόντων αποτελούν αναγκαιότητα και αναπόσπαστο στοιχείο της αγροτικής πολιτικής όλων των μέχρι σήμερα κυβερνήσεων.

Οι αυτοαπασχολούμενοι εκτός του αγροτικού τομέα αποτελούν στην Ελλάδα ένα ποσοστό του ενεργού πληθυσμού περίπου ίσο με εκείνο των μισθωτών. Είναι μάλλον προφανές πως αυτό το πλήθος δεν μπορεί να εξασφαλίσει ένα ικανοποιητικό εισόδημα. Ζεί περισσότερο με την ελπίδα ενός "καλύτερου αύριο" παρά με τις σημερινές απολαβές του. Το "σήμερα" όμως δεν μπορεί να αναβληθεί. Έτσι μικρο-βιοτέχνες, μικροεπαγγελματίες, μικρομαγαζάτορες μεταβάλλονται σε ισχυρότατες ομάδες πίεσης που επιζητούν από τη μιά πλευρά ισχυρή κρατική συμπαράσταση με ειδικές προνομιακές ρυθμίσεις και ουσιαστική κατάργηση του ανταγωνισμού και απ'την άλλη απελευθέρωση της αγοράς, όπου αυτό συνεπάγεται άρση προνομιακών ρυθμίσεων που αφορούν ανταγωνιστικές ομάδες.

Η συμπεριφορά αυτή των αυτοαπασχολούμενων δεν είναι υποχρεωτικά συνάρτηση της πραγματικής εισοδηματικής τους κατάστασης. Ανεξάρτητα από τις επίσημες ή τις παραοικονομικές τους προσόδους, οι πιέσεις που ασκούν για συντεχνιακή προστασία είναι το ίδιο έντονες, στο όνομα των πάντα υπαρκτών χαμηλοεισοδηματιών της κάθε ομάδας ή συντεχνίας.

Όλοι όμως, ή σχεδόν όλοι οι έλληνες αντιμετωπίζουν τα εισοδηματικά τους προβλήματα με μία οικογενειακού επιπέδου στρατηγική απασχόλησης. Το ένα παιδί μένει στο χωριό και δουλεύει τα κτήματα, το άλλο το

διόρισε ο βουλευτής στο δημόσιο, το τρίτο άνοιξε κάποιο μαγαζάκι, και τα τρία μαζί φροντίζουν τους γονείς ή τις ανύπαντρες αδερφές. Έτσι η οικογένεια λειτουργεί ως επιχείρηση που μεγιστοποιεί τις εισοδηματικές εισροές της. Αυτή η στρατηγική όμως αυξάνει την "πολυσθένεια" των πολιτικών και κοινωνικών υποκειμένων και ακυρώνει όποια οικονομική ή κοινωνική ανάλυση βασίζεται στην προσωπική απασχόληση και το προσωπικό εισόδημα.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς για ταξική διάρθρωση και, κατ' επέκταση, για ταξικά συμφέροντα και συγκρούσεις στην Ελλάδα. Η ελληνική κοινωνία συγκροτείται από πολλές ομάδες με ειδικά συμφέροντα και ειδικές σχέσεις με το πολιτικό σύστημα. Ακόμα και η σύνθεση αυτών των ομάδων δεν είναι σταθερή. Είναι δυνατόν κάποια μέλη μιάς ομάδας να ανήκουν και σε άλλη της οποίας τα συμφέροντα, σε δεδομένη στιγμή, μπορεί να αντιτίθενται με εκείνα της πρώτης. Άρα, ενώ δεν υπάρχουν σαφείς διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις ομάδες αυτές υπάρχουν έντονες ενεργές αντιθέσεις ακόμα και μεταξύ ομάδων που "αντικειμενικά" βρίσκονται στην ίδια θέση ως προς την παραγωγική διαδικασία.

Αυτή η πραγματικότητα μεταφέρει την κοινωνική σύγκρουση από το ταξικό επίπεδο στο επίπεδο της διεκδίκησης προς το κράτος. Όχι όμως το κράτος ως εκφραστή της άρχουσας τάξης, αλλά προς το κράτος-προστάτη των ειδικών συμφερόντων και προνομίων τους. Στην πράξη βέβαια, λόγω της σχετικά μικρής απόστασης που υφίσταται στην Ελλάδα μεταξύ του Κράτους, της Κυβέρνησης και του Κόμματος, οι διεκδικήσεις των διαφόρων ομάδων τελικά απευθύνονται στο Κόμμα. Και μάλιστα σε όλα τα Κόμματα ανεξάρτητα από την δεδηλωμένη ιδεολογική τους θέση.

Έτσι ο φαύλος κύκλος της σχέσης του πολιτικού με το κοινωνικό κλείνει με τη διαμόρφωση του πολιτικού λόγου των πολιτικών φορέων. Όλων των πολιτικών φορέων. Γιατί από τη στιγμή που οι ταξικές αντιπαραθέσεις δεν είναι σαφείς ο πολιτικός λόγος αντιπαραθέτει τα συμφέροντα όλων προς τα συμφέροντα κανενός. Έτσι αντιπαρατίθενται οι εργαζόμενοι προς τις πολυεθνικές και τα μονοπώλια των οποίων όμως ο συγκεκριμένος ρόλος δεν αναλύεται.

Αντιπαρατίθενται οι "μη-προνομιούχοι" προς τους "προνομιούχους", που όμως δεν ορίζονται. Αντιπαρατίθενται οι "καλοί" προς τους "κακούς", με βέβαιο πως κανείς δεν εντάσσει τον εαυτόν του στους τελευταίους.

Ο λαϊκισμός λοιπόν μεταθέτει το πρόβλημα από το ιδεολογικό σε ένα επίπεδο όπου κανείς δεν διεκδικεί τη μεταβολή των κοινωνικών σχέσεων. Απλώς όλοι διεκδικούν στο ατομικό και στο κλαδικό επίπεδο άμεση κρατική αρωγή και προστασία. Τέτοιες, όμως, διεκδικήσεις δεν απαιτούν υποχρεωτικά την ύπαρξη πολιτικών φορέων μαζικών με ιδεολογική συγκρότηση, με δημοκρατική δομή και διαδικασίες. Μπορούν να απευθύνονται και να ικανοποιούνται από επιμέρους μηχανισμούς ή και μεμονωμένες πολιτικές προσωπικότητες αδιαμεσολάβητα. Αρκεί οι προσωπικότητες αυτές να διαθέτουν τη χαρισματικότητα και την ικανότητα διατύπωσης πολιτικού λόγου ο οποίος θα ικανοποιεί τις προσδοκίες των πολλών, άν όχι όλων, και θα ανησυχεί τους όσο το δυνατόν πιο λίγους.

Η αλληλεπίδραση των κοινωνικών ομάδων που συναποτελούν την ελληνική κοινωνία και των πολιτικών φορέων που διαμορφώθηκαν για ν' ανταποκριθούν σ' αυτή την κοινωνική δομή οδήγησε στη δημιουργία ενός σχήματος πολιτικής που χαρακτηρίζεται από :

- την αποσπασματική αντιμετώπιση άμεσων αιτημάτων με κριτήριο το πολιτικό όφελος χωρίς να ακολουθείται μία μακρο- ή μεσο-πρόθεσμη πολιτική εκσυγχρονισμού και προσαρμογής των δομών της κοινωνίας στις συνεχώς και ταχύτατα μεταβαλλόμενες ανάγκες της οικονομικής και διεθνούς συγκυρίας.
- μία ιδεοληπτική αντίληψη ισότητας που υποβαθμίζει διαφορές που προκύπτουν από ποιοτικά χαρακτηριστικά και το μέγεθος της προσφοράς καθενός στην αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών. Η αξιοκρατία και η επίδοση έχουν δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με κάποια κοινωνικά και πολιτικά κριτήρια που προσδιορίζονται ανάλογα με τη συγκυρία.
- διαχωρισμό της κοινωνίας σε "εχθρούς" και "φίλους" με ταυτόχρονη συνειδητή ταύτιση ονομάτων, με στόχο τη συσπείρωση ομάδων

με αντιτιθέμενα συμφέροντα. Έτσι συγκαλύπτονται πραγματικές αντιθέσεις και προβλήματα, αποφεύγονται ουσιαστικές αναμετρήσεις και η πολιτική ακολουθεί το κοινό αίσθημα χωρίς να καθοδηγεί και να (εκ)παιδεύει.

Το κράτος δεν είναι πιά σε θέση να ανταποκριθεί στα πολλαπλά αιτήματα. Η αδυναμία του οδηγεί τόσο σε διάφευση ελπίδων όσο και σε φόβο απώλειας των κερκτημένων. Οι κοινωνικές ομάδες εντείνουν τον αγώνα για να προλάβουν τη χειροτέρευση της θέσης τους. Τα κόμματα πιεζόμενα καταφεύγουν όλο και περισσότερο στο λαϊκισμό για να συγκρατήσουν την εκλογική τους πελατεία. Αλλά ο λαϊκισμός τους δημιουργεί νέες ελπίδες, νέα αιτήματα και βαθαίνει η κρίση.

Ο φαύλος κύκλος πρέπει να σπάσει. Η απάντηση στην κρίση δεν μπορεί να προέλθει μόνο από την αντιπαράθεση κομμάτων. Θα προέλθει και από την αντιπαράθεση λαϊκιστών και εκσυγχρονιστών μέσα στα κόμματα.

Αντιπαράθεση που θα οδηγήσει στην υποχώρηση φαινομένων όπως η πολιτική κινητοποίηση που βασίζεται σε απλουστευμένες και από-ιδεολογικοποιημένες αντιθέσεις, η προσήλωση σε ηγέτες και πολιτικούς που επιζητούν άμεση αδιαμεσολάβητη σχέση με τον λαό, τα κόμματα που δεν είναι παρά μόνον πολυσυλλεκτικοί εκλογικοί μηχανισμοί.

Αντιπαράθεση που θα βοηθήσει την κοινωνία να αναπτύξει τους προβληματισμούς της, την κριτική της διάθεση, την επιθυμία της για πληροφόρηση και την ικανότητά της να διαμορφώνει τις επιλογές της στη βάση απόψεων και όχι συνθημάτων ή συμβόλων.

Αντιπαράθεση τέλος, που θα προσδώσει στα ίδια τα κόμματα πολιτική αξιοπιστία, η οποία προϋποθέτει περισσότερη πειθώ και λιγότερη πίστη.

Στις σελίδες που ακολουθούν δημοσιεύονται κείμενα που παρουσιάστηκαν τον Φλεβάρη του 1989 στην Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών στα πλαίσια του Σεμιναρίου για τον Εκσυγχρονισμό της Ελληνικής κοινωνίας. Στα κείμενα αυτά το φαινόμενο του λαϊκισμού αναλύεται από διαφορετικές οπτικές γωνίες από τους Νίκο Μουζέλη, Θάνο Λίποβατς και Μιχάλη Σπουρδαλάκη. Στο διάβασμά τους ίσως βοηθήσει ο προβληματισμός που αναπτύχθηκε στις προηγούμενες παραγράφους για το κοινωνικό υπόβαθρο του φαινομένου στη χώρα μας.

Κώστας Σημίτης

Απρίλης '89

Ο ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ~~ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ~~

Νέος τρόπος

Ευαγγελίου των μαθών στις ω-
λιζιες διαδωσόμεν;

Η έννοια του λαϊκισμού, ~~ως ευαγγέλιο λόγου~~ παίζει κεντρικό ρό-
λο στις διάφορες αναλύσεις γύρω από την φύση και την λειτουργία
του μεταδικτατορικού πολιτικού συστήματος στη χώρα μας. Αξίζει
λοιπόν τον κόπο να εξετάσουμε με προσοχή τις κύριες θεωρητικές
διαμάχες γύρω απ' αυτόν τον εξαιρετικά προβληματικό όρο. Από αυτή
την σκοπιά το άρθρο αυτό δεν επικεντρώνεται σε μια εξέταση του
ΠΑΣΟΚ και γενικά των λαϊκιστικών χαρακτηριστικών της μεταδικτατο-
ρικής ελληνικής κοινωνίας. Σκοπός του είναι μάλλον η θεωρητική
διερεύνηση της έννοιας του λαϊκισμού και του τρόπου με τον οποίο
η έννοια αυτή μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε καλύτερα μα-
κροχρόνιες πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά
και σε άλλες ημ'-περιφερειακές κοινωνίες που, όπως η χώρα μας,
απέκτησαν σχετικά νωρίς (δηλ. στο 19ο αιώνα) κοινοβουλευτικούς θε-
σμούς διακυβέρνησης.

Στη σχετική φιλολογία συναντάμε τρεις κυρίως θέσεις για το θέμα
του γενικού ορισμού και της θεωρίας του λαϊκισμού.

Η πρώτη θέση είναι τελείως αρνητική υποστηρίζοντας ότι ο λαϊκι-
σμός αναφέρεται σε τόσο μεγάλη ποικιλία φαινομένων (π.χ. στο Ρωσι-
κό κίνημα των ναρόνικων, στα αγροτικά κινήματα της Β. Αμερικής
προς τα τέλη του 19ου αιώνα, στα μεσοπολεμικά αγροτικά κόμματα της
Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης, στα τριτοκοσμικά λαϊκιστικά καθε-
στάτα, στις βοναπαρτικού τύπου δικτατορίες κι ούτω καθεξής) ώστε
είναι αδύνατο να εντοπίσουμε τα κοινά εκείνα χαρακτηριστικά τους
που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε , λαϊκιστικά και που θα μπορού-

σαν να δικαιώσουν την επιστημονική χρήση του όρου. Κατά συνέπεια, υποστηρίζει η σχολή αυτή, η λέξη λαϊκισμός θάπρεπε να απαλειφθεί απ' το λεξιλόγιο των κοινωνικών επιστημών.

Η δεύτερη θέση υιοθετεί έναν πολύ στενό ορισμό του λαϊκισμού περιορίζοντας το εύρος του σ' ένα από τα γενικά χαρακτηριστικά των λαϊκιστικών φαινομένων. Για παράδειγμα, υπήρξαν προσπάθειες ταύτισης του λαϊκισμού αποκλειστικά με κινήματα και ιδεολογίες αγροτικής προέλευσης, ή αντίθετα με πολυταξικά κινήματα στις πόλεις, του τύπου που συναντούμε στη Λατινική Αμερική.

Η τρίτη τελικά θέση αναφέρεται σε προσπάθειες κατασκευής ορισμών/θεωριών που να περικλείουν τα περισσότερα κινήματα που συμβατικά αποκαλούμε λαϊκιστικά. Ο LACLAU (POLITICS AND IDEOLOGY IN MARXIST THEORY, 1977) π.χ. υποστηρίζει ότι όπως οι ταξικές διαιρέσεις και αντιφάσεις προκαλούν ταξικές 'εγκλήσεις' (δηλαδή ιδεολογίες που εγκυλούν το λαό βανταξικά υποκειμένα), στο πολιτικό επίπεδο η αντικειμενική διαίρεση μεταξύ λαού και συγκροτήματος εξουσίας προκαλεί λαϊκές εγκλήσεις. Για τον LACLAU λαϊκισμός είναι η άρθρωση λαϊκών εγκλήσεων/ιδεολογιών αντιθετικών προς το συγκρότημα εξουσίας. Στην περίπτωση που η ανταγωνιστική αυτή άρθρωση των λαϊκών ιδεολογικών στοιχείων πραγματώνεται από τις εκμεταλλευόμενες τάξεις, τότε ο λαϊκισμός είναι αριστερού, προοδευτικού τύπου· ενώ στην περίπτωση που πραγματώνεται από περιθωριακές μερίδες των κυρίαρχων τάξεων, στην προσπάθειά τους να επανασυγκροτήσουν το μπαζόν της εξουσίας προς όφελός τους, τότε ο λαϊκισμός είναι αντιδραστικός (π.χ. ο φασισμός).

Πιο πρόσφατα η MARGARET CANOVAN (POPULISM, 1981) επεσήμανε, κατά λιγότερο θεωρητικό τρόπο, επτά διαφορετικούς τύπους λαϊκισμού : τον επαναστατικό λαϊκισμό των διανοουμένων, τον λαϊκισμό των αγροτών,

τον ριζοσπαστισμό των επιχειρηματιών-αγροτών (FARMERS), την λαϊκιστική δικτατορία, την λαϊκιστική δημοκρατία, τον αντιδραστικό λαϊκισμό και τον λαϊκισμό των πολιτικών. 'Όλες οι μορφές λαϊκισμού χωρίς εξαίρεση', γράφει η CANOVAN, 'συνεπάγονται κάποια μορφή έκκλησης προς τον λαό και όλες είναι αντι-ελιτίστικες με τη μια ή την άλλη έννοια'. Παρά τη διαφορετική τους θεωρητική προσέγγιση στο πρόβλημα, και ο LACLAU και η CANOVAN φαίνεται να συμφωνούν ως προς τα στοιχεία που συνιστούν τον πυρήνα του λαϊκισμού: την έκκληση προς τον λαό και τον αντι-ελιτισμό.

Η δυσκολία και με τους δύο αυτούς ορισμούς του λαϊκισμού έγκειται στο ότι είναι τόσο γενικοί ώστε να καλύπτουν σχεδόν κάθε σύγχρονο, ριζοσπαστικό πολιτικό κίνημα. Για παράδειγμα, η έκκληση προς το λαό και ο αντι-ελιτίστικός προσανατολισμός συνιστούν τα κυριότερα στοιχεία των ιδεολογιών όλων των λενινιστικών-κομμουνιστικών κομμάτων που δεν βρίσκονται στην εξουσία και που με κανένα τρόπο δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως λαϊκιστικά κόμματα. Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά τα συναντούμε επίσης στα ανερχόμενα δυτικο-ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά και σοσιαλ-δημοκρατικά κόμματα στα τέλη του περασμένου αιώνα και, σε ποιο αμβλυμένη μορφή, σε πολλά 'ρουσφετολογικά', πελατειακά κόμματα στην αντι-ολιγαρχική, μεταρρυθμιστική τους περίοδο. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις διαπιστώνουμε σαφείς προσπάθειες έκκλησης προς τον λαό και κινητοποίησής του ενάντια σ' ένα πολιτικό, οικονομικό ή και πολιτιστικό κατεστημένο.

Κατά τη γνώμη μου η προσπάθεια εντοπισμού της αποφασιστικής διαφοράς μεταξύ λαϊκισμού και κομμάτων/κινήματων του τύπου που ανέφερα πιο πάνω δεν μπορεί να περιοριστεί στο επίπεδο της ιδεολογίας. Θα πρέπει επίσης να πάρουμε υπόψη μας τις οργανωτικές δομές τέτοιων κινήματων και ιδιαίτερα τον τύπο της εξουσιαστικής σχέσης που υπάρχει μεταξύ αρχηγών, στελεχών και οπαδών. Απ' αυτή τη σκο-

πιά, τα λαϊκιστικά κινήματα, στη λογικά καθαρή τους μορφή, εμφανίζουν μια άμεση και αδιαμεσολάβητη σχέση μεταξύ ηγεσίας και απλών μελών. Κι αυτή ακριβώς η σχέση, στο οργανωτικό επίπεδο, εξασθενίζει τα ενδιάμεσα επίπεδα εξουσίας. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι στα λαϊκιστικά κινήματα δεν υπάρχουν ενδιάμεσες οργανωτικές ή διοικητικές δομές. Σημαίνει απλώς ότι η νομιμοποίηση και η εξουσία των ενδιάμεσων διοικητικών στρωμάτων ή στελεχών δεν έχει τις ρίζες της ούτε σε μια αυτόνομη τοπική βάση (όπως στην περίπτωση του παραδοσιακά πελατειακού κόμματος) ούτε σε σχετικά αυτόνομες γραφειοκρατικές δομές που δεν μπορούν να παραγκωνιστούν εύκολα από τον πολιτικό ηγέτη (όπως σε πολλά δυτικοευρωπαϊκά κόμματα). Μ' άλλα λόγια, οργανωτικές δομές υπάρχουν στα λαϊκιστικά κινήματα, όπως υπάρχουν χαρισματικές προσωπικότητες στα μη λαϊκιστικά κόμματα. Η βασική διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ο λαϊκιστής ηγέτης σε περίπτωση σύγκρουσης με τα οργανωτικά στελέχη του μπορεί εύκολα να τα παραγκωνίσει, πράγμα που δεν μπορεί να κάνει ο μη λαϊκιστικής ηγέτης, χαρισματικός ή μη.

Έτσι αν δούμε τον λαϊκισμό σαν ένα τρόπο πολιτικής ενεργοποίησης ή ένταξης των λαϊκών στρωμάτων στην πολιτική αρένα, αυτός ο τρόπος ένταξης είναι διαφορετικός και από τον πελατειακό τρόπο ένταξης (δηλαδή το τρόπο που χαρακτηρίζει τα πιο παραδοσιακά κόμματα που βασίζονται σε ισχυρούς τοπικούς πάτρωνες με εκτεταμένες εκλογικές πελατείες), και από τον μη προσωποταγή, πιο γραφειοκρατικό τρόπο ένταξης που βλέπουμε στα πολιτικά συστήματα της Δυτ. Ευρώπης.

Τρόποι μετάβασης στη μετα-ολιγαρχική πολιτική

Θα προσπαθήσω να συγκεκριμενοποιήσω τους παραπάνω τρεις τρόπους πολιτικής ένταξης πέρνοντας σαν παράδειγμα τον τρόπο μετάβασης από τον ολιγαρχικό κοινοβουλευτισμό (τον λεγόμενο παλαιοκομματισμό στην Ελλάδα) σ' ένα κοινοβουλευτικό σύστημα βασισμένο σ' ευ-

ρύτερη λαϊκή συμμετοχή. Ο ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός είναι ένα σύστημα κυριαρχίας όπου η ενεργός πολιτική αποτελεί μέλημα ενός μικρού αριθμού προνομιούχων οικογενειών που καταφέρνουν να διατηρήσουν ένα φιλελεύθερο, πλουραλιστικό αντιπροσωπευτικό σύστημα (με τις συνήθεις ελευθερίες του λόγου, των συνεταιρίζεσθαι κλπ), ενώ ταυτόχρονα επιτυγχάνουν τον αποκλεισμό της συντριπτικής πλειοψηφίας των λαϊκών τάξεων από την πολιτική αρένα. Οι τρόποι αποκλεισμού των λαϊκών τάξεων είναι είτε νομικοί (π.χ. η σύνδεση του εκλογικού δικαιώματος με την κατοχή ιδιοκτησίας ή το μορφωτικό επίπεδο) είτε εδράζονται στην ικανότητα των τοπικών προυχόντων να ελέγχουν τις ψήφους των κατώτερων τάξεων λιγο-πολύ αυτόματα με προσφυγή στην εκλογική νοθεία, τον άμεσο καταναγκασμό και σ' άλλες μορφές πολιτικής χειραγώγησης.

Έπεται ότι στα ολιγαρχικά κοινοβουλευτικά καθεστώτα οι πολιτικές δυνάμεις συνίστανται σε 'πολιτικές λέσχες' (δηλ. σε χαλαρούς συνδέσμους προυχόντων) παρά σε καλά οργανωμένα κόμματα με μαζική υποστήριξη. Αυτός ο περιοριστικός τύπος κοινοβουλευτισμού ξεπεράστηκε στην μεν Δυτ. Ευρώπη στα μέσα/τέλη του 19ου αιώνα· ενώ σε πολλές Βαλκανικές και Λατινο-αμερικανικές πολιτείες (στις οποίες για συντομία θα αναφέρωμαι χρησιμοποιώντας τον όρο κοινοβουλευτική ημι-περιφέρεια ή απλά ημι-περιφέρεια) το ολιγαρχικό μονοπώλιο των προυχόντων σπάει στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα (στην Ελλάδα, όπως είναι γνωστό, αυτό έγινε με το πραξικόπημα του 1909 και την μετέπειτα άνοδο του Βενιζελισμού).

Διατρέχοντας τον κίνδυνο της υπεργενίκευσης μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι σ' αρκετές κοινωνίες του καπιταλιστικού κέντρου η ανάπτυξη ισχυρών εργατικών σωματείων και πολιτικών κομμάτων της εργατικής τάξης (στα τέλη του 19ου αιώνα), σε συνδυασμό με άλλους ευνοϊκούς παράγοντες, είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ισχυρής και

αυτόνομης κοινωνίας πολιτών (CIVIL SOCIETY). Σε συνθήκες κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης, η ισχυρή και αυτόνομη κοινωνία των πολιτών συνίσταται από διάφορες ομάδες συμφερόντων που εκπροσωπούν και τις ανώτερες και κατώτερες κοινωνικές τάξεις καθώς και μη ταξικά συμφέροντα. Τέτοιες ομάδες έχουν τη δυνατότητα να θέτουν σοβαρά όρια στις επεμβάσεις και χειραγωγήσεις του κράτους συμβάλλοντας έτσι στην εδραίωση της αρχής της υπεροχής της κοινωνίας πολιτών απέναντι σ' αυτούς που κατέχουν τα μέσα καταστολής και διοίκησης. Αναφορικά με τις ομάδες συμφερόντων που εκπροσωπούν την εργατική τάξη, μια τέτοια κατάσταση συνεπάγεται την ένταξή τους στην διευρυνόμενη πολιτική αρένα μ' ένα λιγότερο κάθετο και περισσότερο αυτόνομο τρόπο.

Με τον όρο αυτονομία εννοώ εδώ και την σχετική ανεξαρτησία των οργανώσεων των κατώτερων κοινωνικών τάξεων απέναντι στο κράτος και την ανεξαρτησία τους απέναντι σε ηγέτες που αποπειρώνται να υπονομεύσουν ή να παρακάμψουν τις οργανωτικές δομές σε μια προσπάθεια κινητοποίησης και καθοδήγησης των μαζών με δημοψηφιστικό, πατερναλιστικό τρόπο. Ελλείψει καλύτερου όρου θα μπορούσαμε ν' αποκαλέσουμε αυτόν τον πιο οριζόντιο τρόπο ένταξης των κατώτερων τάξεων στην πολιτική ως ενσωματικό (INTEGRATIVE) για να το διακρίνουμε όσο γίνεται σαφέστερα, από τους πιο κάθετους τρόπους ένταξης, που άλλωστε είναι και πιο χαρακτηριστικά τυπικοί στις καπιταλιστικές χώρες της κοινοβουλευτικής ημιπεριφέρειας. Στις χώρες αυτές, για διάφορους λόγους που έχουν να κάνουν και με την δομή του κράτους πριν από την ανεξαρτησία τους και με τον τρόπο εξέλιξης των κοινοβουλευτικών θεσμών και του βιομηχανικού καπιταλισμού στην μετά την ανεξαρτησία περίοδο, δε δημιουργήθηκε ποτέ μια ισχυρή κοινωνία πολιτών. Πράγματι η τάση του Κράτους να εμποδίζει τον σχηματισμό αυτόνομων ομάδων συμφερόντων φαίνεται ν' αποτελεί συστατικό γνώρισμα του πολιτικού συστήματος στην ημιπεριφέρεια. Φυσικά η μορφή που

παιρνει ο κρατικός αυταρχισμός αλλάζει ανάλογα με τις πολιτικές συγκυρίες και τους βασικούς δομικούς μετασχηματισμούς της κοινωνίας (π.χ.ο κρατικός αυταρχισμός διαφέρει από την πριν και μετά την ανεξαρτησία περίοδο, ή από την ολιγαρχική στην μετα-ολιγαρχική περίοδο). Όμως σ' όλες τις περιπτώσεις βλέπουμε την συστηματική εχθρότητα του κράτους απέναντι σε κοινωνικές δυνάμεις που προσπαθούν να σχετιστούν μαζί του από σχετικά αυτόνομη θέση. Έτσι, οι οργανώσεις των κατώτερων τάξεων στην ημι-περιφέρεια βραχυκυκλώνονται από ένα 'υπεραναπτυγμένο' κράτος που σταθερά προσπαθεί να τις επιβάλει την κηδεμονία του, ιδιαίτερα καθώς αυξάνονται ο αριθμός των μελών τους και οι οργανωτικοί τους πόροι.

Στις συνθήκες αυτές και μέσα στη διαδικασία διεύρυνσης της πολιτικής συμμετοχής στην κοινοβουλευτική ημι-περιφέρεια, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως συσσωματικό (INCORPORATIVE) τον τρόπο με τον οποίο οι κατώτερες τάξεις εντάσσονται στην πολιτική και τον τρόπο με τον οποίο οι οργανώσεις που τις αντιπροσωπεύουν σχετίζονται με το κράτος.

Λαϊκισμός και σύστημα πελατείας

Ας στρέψουμε τώρα την προσοχή μας σε δύο τρόπους συσσωμάτωσης που αποτελούν χαρακτηριστικά τυπικά γνωρίσματα της πολιτικής στην κοινοβουλευτική ημι-περιφέρεια: στο σύστημα της πολιτικής πελατείας και τον λαϊκισμό.

Μια ασφαλής (από την άποψη της διατήρησης του STATUS QUO) λύση στα προβλήματα που δημιουργούνται από την πολιτική κινητοποίηση και τη διευρυμένη πολιτική συμμετοχή στους περιφερειακούς και ημι-περιφερειακούς σχηματισμούς, είναι η χρησιμοποίηση κάθετων δικτύων σχέσεων πάτρωνα-πελάτη για την ένταξη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων στην πολιτική σε εθνικό επίπεδο. Πραγματικά, τα εκτεταμένα δίκτυα πολιτικής πελατείας, που τέμνουν και παρεμποδίζουν την

οριζόντια οργάνωση των άμεσων παραγωγών σε ταξική βάση, αποτελούν τυπική μορφή οργάνωσης σε ολιγαρχικά κοινοβουλευτικά πολιτικά καθεστώτα.

Και αντίθετα μ'ό,τι πιστεύουν μερικοί πολιτικοί επιστήμονες ο 'εκουγχρονισμός' δεν εξαλείφει αναγκαστικά το σύστημα της πολιτικής πελατείας. Τα δίκτυα της πατρωνείας έχουν την τάση να διατηρούνται ακόμα και μετά την έκλειψη της ολιγαρχικής πολιτικής και την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού, φυσικά με διαφορετική και λιγότερο παραδοσιακή μορφή. Πολλές εμπειρικές μελέτες έχουν δείξει ότι η είσοδος των μεσαίων και κατώτερων τάξεων στην πολιτική μπορεί θαυμάσια να συμβαδίζει με τη διαιώνιση των κάθετων πελατειακών μορφών οργάνωσης στη περιφέρεια και ημι-περιφέρεια του καπιταλισμού.

Ένας άλλος τυπικός τρόπος πολιτικής ένταξης είναι ο λαϊκισμός. Στην κοινοβουλευτική ημι-περιφέρεια, λόγω των μεγάλων διαταραχών που δημιουργούνται από τη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου και την σχετικά απότομη είσοδο των μαζών στην πολιτική, τα δίκτυα της πολιτικής πελατείας συχνά δεν καταφέρνουν να εντάξουν τις νέες μάζες στις κάθετες δομές τους. Επειδή ακριβώς απουσιάζει η δυτικού τύπου κυριαρχία αυτόνομων οργανώσεων με ισχυρό θεσμικό υπόβαθρο και ικανότητες οριζόντιας ενσωμάτωσης, ο λαϊκισμός μπορεί να προσφέρει ένα άλλο πλαίσιο για την πολιτική ένταξη των κατώτερων τάξεων.

Ο λαϊκισμός είτε με τη μορφή ξεχωριστών οργανώσεων (π.χ. κόμματα), είτε με τη μορφή κινημάτων, συνεπάγεται πάντα έναν ιδιαίτερο τύπο πολιτικής κινητοποίησης των μαζών και συμμετοχής τους στην πολιτική:

↳ πρόκειται για έναν τύπο πολιτικής κινητοποίησης/ένταξης που αν και είναι κάθετος, εντούτοις διαφέρει χτυπητά από τον πελατειακό τύπο. Βέβαια αναφορικά με τη μετάβαση από την ολιγαρχική στη μαζική πολιτική στην ημι-περιφέρεια, το πέρασμα από το παραδοσιακό σ' ένα πιο

'σύγχρονο' σύστημα πολιτικής πελατείας και η άνοδος των λαϊκιστικών κινήσεων μπορούν να θεωρηθούν ως δύο διαφορετικοί τρόποι υπονόμησης της ολιγαρχικής πολιτικής και εδραίωσης λιγότερο περιοριστικών μορφών πολιτικής συμμετοχής. Πράγματι και στις δύο περιπτώσεις σπάει τελικά το πολιτικό μονοπώλιο ενός μικρού αριθμού πανίσχυρων οικογενειών και επιτυγχάνεται: η είσοδος νέων ανδρών στο παιγνίδι της εξουσίας, η μετάβαση από πολιτικές λέσχες προυχόντων σε πιο καλά οργανωμένα και συγκεντρωτικά κόμματα, η εφαρμογή σειράς μεταρρυθμίσεων στους τομείς της εργατικής νομοθεσίας, της παιδείας κ.λ.π.

Όπως παρά τις ομοιότητες αυτές μεταξύ του πελατειακού μετασχηματισμού και της λαϊκιστικής κινητοποίησης ως μηχανισμών πολιτικής ένταξης, υπάρχουν βασικές διαφορές. Στην περίπτωση του συστήματος της πολιτικής πελατείας οι νέες πολιτικές Ελίτ καταφέρνουν ν' απαλλαγούν από τον ασφυκτικό εναγγαλισμό της ολιγαρχίας ενεργοποιώντας, επεκτείνοντας και αναδιοργανώνοντας προς όφελός τους τα ήδη υπάρχοντα παραδοσιακά δίκτυα πατρωνείας. Μ' αυτή την έννοια στο οργανωτικό επίπεδο δεν υπάρχει ριζική απομάκρυνση από τον ολιγαρχικό τύπο πολιτικών σχέσεων. Από την άλλη μεριά στην περίπτωση του λαϊκισμού η νέα πολιτική ελίτ πετυχαίνει να εισέλθει στους διαδρόμους της εξουσίας και να εδραιώσει τη θέση της στη μετα-ολιγαρχική πολιτική αρένα μ' έναν τύπο κινητοποίησης που από ιδεολογική και οργανωτική άποψη αποτελεί μια πιο ριζοσπαστική ρήξη με την πολιτική του ANCIEN REGIME.

Διαφορές στο επίπεδο της ιδεολογίας: Βενιζέλος και Σταμπολίσκι

Αν προσπαθήσουμε να διαφοροποιήσουμε τον λαϊκισμό από τον πελατειακό τρόπο ενσωμάτωσης χρησιμοποιώντας ιδεατούς τυπικούς όρους

(IDEAL TYPES), βλέπουμε αμέσως μια χτυπητή διαφορά στο επίπεδο της ιδεολογίας. Τα ιδεολογικά θέματα του λαϊκιστικού λόγου εστιάζονται πρωταρχικά στον ανταγωνισμό μεταξύ 'λαού' και 'κατεστημένου', φτωχών εναντίον πλουσίων και ούτω καθεξής, θέματα δηλαδή που κατά κανόνα διαδραματίζουν ελάχισον ρόλο στις μη λαϊκιστικές ιδεολογίες (είτε επειδή δεν τίθεται σ' αυτά η έμφαση, είτε επειδή δεν είναι πλήρως συστηματοποιημένα ή ενσωματωμένα σε μια συνολική κοσμοθεωρία).

Στην Ελλάδα πχ. το 'εκσυγχρονιστικό' πρόγραμμα και η ιδεολογία του Βενιζέλου δεν διέφεραν και τόσο πολύ από τις ιδεολογίες της ολιγαρχικής περιόδου. Πράγματι, πολλοί Έλληνες ιστορικοί ορθώς υποστηρίζουν ότι οι μεταρρυθμίσεις του Βενιζέλου δεν ήταν παρά συνέχεια ή αποκορύφωση των ιδεών και μεταρρυθμίσεων που είχε ήδη εγκαινιάσει ο Χαρίλαος Τρικούπης. Είναι αλήθεια βέβαια ότι ο Βενιζελισμός επέκρινε έντονα την φαυλοκρατία και τον ηθικό εκφυλισμό του παλιού πολιτικού κατεστημένου (του παλαιοκομματισμού)· ότι ενθάρρυνε τον λαό να αποτινάξει τον ζυγό των τζακιών κι ότι επαγγέλθηκε μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη. Όμως η έμφαση δόθηκε στον εκσυγχρονισμό και στο ηρωϊκό πανεθνικό δράμα του αλυτρωτισμού, της Μεγάλης Ιδέας παρά στις κοινωνικές ανισότητες και αδικίες. Από την άλλη μεριά, ο αγροτικός λαϊκισμός του Σταμπολίσκι στη Βουλγαρία, που η ιδεολογία του στρεφόταν σφοδρά εναντίον του κατεστημένου, εναντίον της Δύσης κι εναντίον των πόλεων, αποτέλεσε σαφή ρήξη με τις ιδεολογίες που επικρατούσαν στην ολιγαρχική περίοδο. Πρόσθετη απόδειξη αποτελεί η συνεπής εχθρότητα και αντίθεση του Σταμπολίσκι στον μιλιταρισμό και τον σωβινιστικό εθνικισμό του Βασιλέα φερδινάνδου και των πιο παραδοσιακών αστικών κομμάτων της Βουλγαρίας. Ο Σταμπολίσκι υποστήριξε με έμφαση ότι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του λαού θα έπρεπε να προηγηθεί απέναντι στα

φιλόδοξα σχέδια εθνικού μεγαλείου, έδειξε αποφασισμένος να διατηρήσει την αυτονομία και τη ζωτικότητα της κοινότητας των μικρών ιδιοκτητών ακόμα και σε βάρος μιας ταχύρυθμης εκβιομηχάνισης και προσπάθησε να χαράξει έναν 'τρίτο δρόμο' ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό, οικοδομώντας μια 'πράσινη διεθνή'. Μ' όλα αυτά έφερε στο επίκεντρο του ιδεολογικού του λόγου τα θέματα του 'λαού' και του 'αντι-ελιτισμού', ενσωματώνοντάς τα σε μια συνολική θεωρία για την κοινωνία με βάση την έγγειο ιδιοκτησία ως αρχή κοινωνικής οργάνωσης. Είναι λοιπόν εντελώς σαφείς οι ιδεολογικές διαφορές μεταξύ των λαϊκιστικών και των μη-λαϊκιστικών μεταρρυθμιστικών κομμάτων.

Διαφορές στο επίπεδο οργάνωσης: Βενιζέλος και Περών

Μπορούμε όμως να επισημάνουμε και διαφορές στο επίπεδο των σχέσεων εξουσίας και στις συνακόλουθες οργανωτικές δομές. Στο οργανωτικό επίπεδο, σε συνθήκες εντατικής κινητοποίησης και σχετικά απότομης εισόδου των μαζών στην πολιτική, το βασικό πλαίσιο για την λαϊκιστική πολιτική συσσωμάτωση παρέχεται από την χαρισματική, δημοφιλιστική ηγεσία μάλλον παρά από πολύπλοκα δίκτυα πολιτικής πατρωνείας. Κατά κανόνα, οι λαϊκιστικοί ηγέτες διάκεινται εχθρικά απέναντι σε ισχυρά θεσμοποιημένα ενδιάμεσα οργανωτικά επίπεδα είτε πελατειακού είτε γραφειοκρατικού τύπου (όπως αυτά που συναντούμε στα δυτικο-ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα και εργατικά σωματεία).

Η έμφαση που δίνεται στο χάρισμα του αρχηγού, στην αναγκαιότητα άμεσης και αδιαμεσολάβητης σχέσης με τον 'λαό του', καθώς και η σχετικά απότομη διαδικασία πολιτικής συσσωμάτωσης οδηγούν σε οργανωτικές μορφές που έχουν ρευστό και εύπλαστο χαρακτήρα.

Ακόμα και σε περιπτώσεις λαϊκιστικών κινημάτων με ισχυρές οργανώσεις βάσης, στο βαθμό που η αφοσίωση των μελών του κινήματος εστιάζεται στο πρόσωπο του αρχηγού, τα τοπικά και ενδιάμεσα στε-

λέχη δεν έχουν καμιά δομική βάση για να εδραιώσουν κάποια σχετική πολιτική αυτονομία απέναντι στον αρχηγό. Ο λόγος είναι απλός: σε συντριπτικό βαθμό, η εξουσία και η νομιμοποίησή τους προέρχονται λιγότερο ή περισσότερο άμεσα από το προσωπικό χάρισμα του αρχηγού.

Το πιο σαφές και χτυπητό παράδειγμα υποβάθμισης των οργανωτικών αυτών διαμεσολαβήσεων και άμεσης σχέσης μεταξύ λαϊκιστικού ηγέτη και οπαδών του μας το δίνει η περίπτωση του Περόν της Αργεντινής. Πράγματι με την άνοδό του στην εξουσία ο Περόν κατάφερε να ποδηγετήσει το εργατικό κίνημα παρά το γεγονός ότι υπήρχαν εργατικά σωματεία (ελεγχόμενα από κομμουνιστές και σοσιαλιστές) που προσπάθησαν ν' αντιταχθούν στο περονιστικό κίνημα και να διατηρήσουν την αυτονομία τους. Όσοι από τους αρχηγούς των σωματείων αυτών προσπάθησαν στην αρχή ν' αντιταχθούν ανοιχτά στον PERON εκκαθαρίστηκαν ή τέθηκαν στο περιθώριο· εκείνοι δε που προσπάθησαν να ασκήσουν την επιρροή τους συγκαλυμμένα, συνειδητοποιώντας ότι η ισχύς του Περονιστικού κινήματος ήταν αδύνατο να αντιστραφεί, σύντομα αναγκάστηκαν να παραδεχτούν ότι οι προσπάθειές τους να δημιουργήσουν σχετικά αυτόνομες οργανώσεις της εργατικής τάξης μέσα στον Περονισμό ήταν καταδικασμένες σε αποτυχία.

Πιο συγκεκριμένα, το 1945 πολλοί διστακτικοί συνδικαλιστές, εντυπωσιασμένοι από την υποστήριξη της εργατικής τάξης προς τον Περών αποφάσισαν να βοηθήσουν στην δημιουργία του εργατικού Κόμματος (PARTIDO LABORISTA). Μ' αυτό τον τρόπο ήλπιζαν να επωφεληθούν από την κινητοποίηση των μαζών και να οικοδομήσουν μια ανεξάρτητη πολιτική οργάνωση. Το κόμμα που ιδρύθηκε έπαιξε κρίσιμο ρόλο στην νίκη του Περών στις εκλογές που έγιναν τον Φεβρουάριο του 1946. Στη συνέχεια όμως, όταν οι Περονιστές ίδρυσαν το Ενωτικό Κόμμα (PARTIDO UNICO) σε μια αποφασιστική προσπάθεια ν' αφομοιώσουν και

να υποτάξουν το Εργατικό Κόμμα, ελάχιστοι από τους Εργατικούς κατάφεραν να προβάλουν αποτελεσματική αντίδραση. Παρά το γεγονός ότι τα στελέχη του Εργατικού Κόμματος αντιστάθηκαν στην απόφαση συγχώνευσης με το Ενωτικό Κόμμα, δεν πέτυχαν τίποτα. Ακόμα και οι πιο δημοφιλείς από τους μη Περονικούς συνδικαλιστές των εργατικών σωματείων δεν κατάφεραν να αποκτήσουν την υποστήριξη των εργατών. Οι εργαζόμενοι και ιδιαίτερα οι νέοι εσωτερικοί μετανάστες που συνέρρεαν στις πόλεις από την ύπαιθρο, είχαν μια άμεση σχέση με τον χαρισματικό ηγέτη. Ακριβώς, αυτός ο άμεσος δεσμός μεταξύ του Περών και των εργατών ευνοούχισε την ισχύ και αυτονομία των οργανώσεων της εργατικής τάξης που υπήρχαν πριν από την εμφάνιση του περονισμού.

Εάν λοιπόν αντιπαραθέσουμε τον 'καθαρό' αυτό τύπο λαϊκιστικών σχέσεων κυριαρχίας με μια εξ' ίσου ακραία περίπτωση συστήματος πολιτικής πελατείας, οι οργανωτικές διαφορές μεταξύ τους γίνονται εντελώς σαφείς. Είναι αρκετά γνωστή και διαπιστωμένη η περίπτωση των 'εγκλωβισμένων ψηφοφόρων' στο σύστημα της πολιτικής πελατείας: περίπτωση όπου οι τοπικοί πελάτες προσδέονται προσωπικά στον τοπικό πάτρωνα σε τέτοιο βαθμό ώστε ο πάτρωνας μπορεί ακόμα και να μεταπηδήσει σ' άλλο κόμμα χωρίς να χάσει την πολιτική του πελατεία. Παρά το γεγονός ότι αυτός ο τύπος ακραίου πολιτικού τοπικισμού χαρακτηρίζει γενικά το στάδιο της ολιγαρχικής πολιτικής, οι τοπικοί πάτρωνες κρατούν μεγάλο μέρος της αυτονομίας τους και μεγάλα περιθώρια ελιγμών ακόμα και στην μετα-ολιγαρχική περίοδο, περίοδο όπου επικρατούν πιο συγκεντρωτικά, λιγότερο παραδοσιακά πελατειακά κόμματα.

Αυτό φαίνεται καθαρά αν κυτάξουμε π.χ. τα αστικά κόμματα της μετα-ολιγαρχικής περιόδου στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Ιδιαίτερα, αναφορικά με το κόμμα των φιλελευθέρων του Βενιζέλου, οι προσπάθειες

που καταβλήθηκαν για την οικοδόμηση μιας πιο απρόσωπης και γρα-
γειοκρατικής οργανωτικής δομής συνάντησαν συστηματικό μπουκοτάζ
και σε εθνικό και σε τοπικό επίπεδο. Αξίζει να σταθούμε για λίγο
στο σημείο αυτό γιατί δείχνει σαφώς το διαφορετικό τύπο της σχέ-
σης εξουσίας μεταξύ ηγετών και στελεχών στις περιπτώσεις του λαϊ-
κισμού και του συστήματος της πολιτικής πελατείας.

Από την αρχή της πολιτικής του καριέρας στην κυρίως Ελλάδα ο Βε-
νιζέλος είχε την φιλοδοξία να δημιουργήσει το πρώτο σύγχρονο αστι-
κό μαζικό κόμμα στη χώρα. Η πρόθεσή του αυτή εκδηλώθηκε σαφώς στις
εκλογές που έγιναν τον Νοέμβριο του 1910 όταν πολλοί φελελεύθεροι
υποψήφιοι προτάθηκαν από διάφορες ομάδες συμφερόντων, πράγμα ασυ-
νήθιστο για την μέχρι τότε ισχύουσα πελατειακή πρακτική ανάδειξης
των υποψηφίων βουλευτών. Η στρατηγική αυτή του Βενιζέλου που θα
μπορούσε δυνητικά να οδηγήσει σε μια κομματική οργάνωση βασισμένη
σε οργανωμένα συλλογικά συμφέροντα, εγκαταλείφτηκε σύντομα και η
ανάδειξη των υποψηφίων βουλευτών επανήλθε στο γνωστό πλαίσιο των
άτυπων, πελατειακού χαρακτήρα διαπραγματεύσεων μεταξύ του αρχηγού
του κόμματος και των ισχυρών τοπικών κομματάρχων. Θα πρέπει να
σημειώσ^{θηκε} επίσης ότι ο Βενιζέλος, μετά απ' αυτή την αποτυχία προσπά-
θησε και πάλι σ' αρκετές περιπτώσεις να δημιουργήσει σύγχρονες
κομματικές δομές, αλλά αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις προσπάθειές
του μπροστά στην άκαμπτη αντίθεση που συνάντησε από ισχυρά πελα-
τειακά στοιχεία. Ο Γ. Μαυροκορδάτος γράφει πάνω σ' αυτό τα εξής:

'Συνεπώς οι δομικές μεταρρυθμίσεις δε θα μπορούσαν να επιβληθούν
πάνω στην πελατειακή συνιστώσα του κόμματος παρά μόνο διατρέχον-
τας τον κίνδυνο όξυνσης των αντιθέσεων που υπήρχαν, ανατροπής της
πολύ λεπτής ισορροπίας δυναμών με τον αντι-βενιζελισμό, και μαζι-
κής αποχώρησης από το κόμμα δυσανεστημένων τοπικών ομάδων. Προφα-

νώς ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να αναλάβει έναν τέτοιο κίνδυνο και ο πραγματισμός που τον διέκρινε τον οδήγησε τελικά να δεχθεί στο κόμμα, το 1910 κι αργότερα, αρκετούς τοπικούς κομματάρχες που υποτίθεται ότι είχαν μεταρρυθμιστική νοοτροπία. (STILLBORN REPUBLIC, 1984, σελ. 82).

Φαίνεται ότι η απειλή 'μαζικής αποχώρησης' δυσαρεστημένων τοπικών κομματάρχων που αντιμετώπιζε ο Βενιζέλος ήταν υπαρκτή και πολύ σοβαρή. Σ' αντίθεση με τον Περόν, ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να παρακάμψει με τόση ευκολία τους τοπικούς κομματάρχες και ν' απευθυνθεί άμεσα στο λαό. Μ' άλλα λόγια η θέση των τοπικών αυτών ομάδων μέσα στο κόμμα του Βενιζέλου ήταν πολύ πιο ισχυρή κι αυτόνομη σε σχέση με τη θέση των συνδικαλιστικών ηγετών και των άλλων ηγετικών στελεχών στο PARTIDO UNICO του Περόν. Και η διαφορά, νομίζω, δεν έγκειται στο γεγονός ότι ο Περόν ήταν περισσότερο χαρισματικός ηγέτης απ' ό,τι ο Βενιζέλος, αλλά στις διαφορετικές δομικές συνθήκες που επικρατούσαν στις δύο χώρες, συνθήκες που στην περίπτωση της Ελλάδος άφηναν στους χαρισματικούς ηγέτες μικρότερα περιθώρια ελιγμών.

Τελικά, πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι το φαινόμενο της κυρίαρχης ισχύος των πελατειακών ομάδων μέσα στα μεγάλα αστικά κόμματα της Ελλάδας δεν εντοπίζεται μόνο στην περίοδο του μεσοπολέμου. Το συνηθίζουμε και στην μεταπολεμική προ-χουντική Ελλάδα, στα δύο μεγάλα αστικά κόμματα (την Ένωση Κέντρου κληρονόμο του βενιζελικού κόμματος και της συντηρητικής Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης) που διατήρησαν χτυπητά πελατειακά χαρακτηριστικά. Πράγματι, στα δύο αυτά κόμματα τον πυρήνα των οργανωτικών τους δομών αποτελούσαν ευρύτατα δίκτυα πολιτικής πελατείας που ελέγχονταν από κομματάρχες που ούτε εξαρτώντο απόλυτα από την καλή θέληση του αρχηγού του κόμματος,

ούτε περιορίζονταν από τις τυπικές κομματικές δομές και γραφειοκρατικούς κανονισμούς.

Φυσικά ούτε η ΕΡΕ ούτε η ΕΚ βασίζονταν αποκλειστικά στα δίκτυα κομματικής πελατείας. Μια σημαντική συνιστώσα της κομματικής τους δομής αποτελούσε η 'προσωπική-εύθραυστη' πλευρά, όπως την αποκαλεί ο LEGG, της κομματικής τους οργάνωσης. (POLITICS IN MODERN GREECE, 1969, σ. 134-5). Μ' αυτό τον όρο ο LEGG αναφέρεται στους βουλευτές εκείνους που για οποιουδήποτε λόγους δεν είχαν προσωπική πελατεία ψηφοφόρων και που όφειλαν τόσο την επιλογή τους ως υποψήφιων βουλευτών όσο και την εκλογή τους στον αρχηγό του κόμματος. Σ' αντίθεση με τα αυστηρά λαϊκιστικά κόμματα, στην Ελλάδα η 'προσωπική - εύθραυστη' αυτή πλευρά της κομματικής οργάνωσης ουδέποτε αποτέλεσε ισχυρό στοιχείο είτε στον μεσοπόλεμο είτε στην μεταπολεμική (προδικτατορική) περίοδο. Βέβαια τα πράγματα άλλαξαν ραγδαία με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ, αλλά το θέμα του Πασοκικού λαϊκισμού είναι έξω από τα πλαίσια αυτής της εργασίας.

Συμπερασματικά, στο άρθρο αυτό προσπάθησα ν' υποστηρίξω ότι:

- α) μια ικανοποιητική θεώρηση του λαϊκισμού πρέπει να λάβει υπ' όψη όχι μόνο τις ιδεολογικές αλλά και τις οργανωτικές διαστάσεις τους φαινομένου.
- β) αυτό μπορεί να επιτευχθεί με το να δει κανείς τα λαϊκιστικά κόμματα/κινήματα σαν ένα τρόπο ένταξης των λαϊκών τάξεων στη ενεργό πολιτική - συγκρίνοντάς τον με διαφορετικούς τρόπους ένταξης, (όπως τον 'πελατειακό' και τον πιο αυτόνομο, 'ενσωματωτικό').
- γ) Σε ημι-περιφερειακές καπιταλιστικές κοινωνίες που απέκτησαν σχετικά νωρίς κοινοβουλευτικούς θεσμούς διακυβέρνησης, το πέραςμα, στις αρχές του 20ου αιώνα, ^{αυτός} τον ολιγαρχικό κοινοβουλευτι-

Τελειώνοντας θα ήθελα να κάνω μια τελευταία διευκρίνιση ~~δεν~~ αφορά τον ορισμό του λαϊκισμού. Σ' αυτή την ομιλία επικέντρωσα την προσοχή μου στον λαϊκισμό σαν ένα τρόπο κινητοποίησης ή ένταξης στην πολιτική σε σχέση με το πέρασμα από τον ολιγαρχικό κοινοβουλευτισμό σ' ένα ευρύτερο σύστημα πολιτικής συμμετοχής.

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι λαϊκιστικά κινήματα υπάρχουν μόνο σε περιόδους περάσματος απ' την ολιγαρχική στην μετα-ολιγαρχική πολιτική. Παρόλο που τα λαϊκιστικά κινήματα παρουσιάζονται πιο συχνά σε τέτοιου είδους μετασχηματισμό, είναι εμφανές ότι ~~τα~~ συναντάμε και πολύ πιο πριν από την έκλειψη του ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού (όπως π.χ. στην Αργεντινή στα μέσα του περασμένου αιώνα) καθώς και πολύ πιο μετά (όπως στην μεταδικτατορική Ελλάδα).

Πέρνοντας αυτό το σημείο υπ' όψη μας, θα ήθελα να αμβλύνω περισσότερο τον ορισμό του λαϊκισμού προσθέτοντας στα ιδεολογικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά που ανέπτυξα μέχρι τώρα και ένα άλλο στοιχείο που έχει να κάνει όχι τόσο με την εσωτερική δομή όσο με τις επιπτώσεις των λαϊκιστικών κινήματων πάνω στην ολική ~~οικονομία~~ ^{διαρθρωτική} μιας κοινωνίας. Από αυτή την πιο γενική σκοπιά μπορούμε να πούμε πως η λαϊκιστική ένταξη ή κινητοποίηση συνήθως αποβλέπει ή έχει σαν σύνηθες αποτέλεσμα την ανακατάταξη των σχέσεων κυριαρχίας χωρίς μια ανάλογη ανακατάταξη των σχέσεων παραγωγής. Δηλ. μ' άλλα λόγια τα λαϊκιστικά κινήματα, κινητοποιώντας ή εντάσσοντας καινούργιες ομάδες στην πολιτική αρένα, αλλάζουν σημαντικά την πολιτική όχι όμως και την οικονομική σφαίρα.

Έτσι, μ' αυτό το επιπρόσθετο χαρακτηριστικό μπορούμε να ξεχωρίσουμε καθαρώς επαναστατικά κινήματα (όπως το Ρωσικό, Κινεζικό) απ' τα καθαρώς λαϊκιστικά κινήματα: Από την άποψη ότι

στα πρώτα έχουμε σημαντικές αλλαγές και στις σχέσεις κυριαρχίας και τις σχέσεις παραγωγής, ενώ στα δεύτερα ο μετασχηματισμός περιορίζεται στην πολιτική σφαίρα.

Είναι ακριβώς και γι' αυτό τον λόγο που η παραδοσιακή επαναστατική αριστερά βλέπει με καχυποψία τα λαϊκιστικά κινήματα ενώ η πιο φιλελεύθερη αριστερά εναντιώνεται πιο πολύ στα πατερναλιστικά / αυταρχικά χαρακτηριστικά τους.

Τώρα εάν χαρακτηρίσουμε σαν λαϊκιστικό ένα κίνημα που σκοπεύει να φέρει ή φέρνει αλλαγή στις σχέσεις κυριαρχίας, τότε αποκλείουμε όχι μόνο τα επαναστατικά κινήματα που ανέφερα πιο πάνω αλλά επίσης, στην ^{αληθινή} ~~ΑΛΛΗΛΙΑΚΡΗ~~, λαϊκές κινητοποιήσεις τόσο εφήμερες που ούτε φέρνουν ούτε σκοπεύουν να φέρουν αλλαγές στις σχέσεις κυριαρχίας. π.χ. περιπτώσεις όπου ηγέτες κινητοποιούν λαϊκά στρώματα μόνο για να επιφέρουν την αντικατάσταση ενός ηγεμόνα από ένα άλλο, καταφέροντας, μετά την αλλαγή προσώπων, να ξαναβάλλουν τον λαό στη "θέση του", δηλαδή να τον θέσουν ξανά εκτός της ενεργούς πολιτικής. Τέτοιες κινήσεις δεν θα τις θεωρούσα σαν λαϊκιστικές - αφού δεν επιφέρουν καμιά θεσμική αλλαγή στις σχέσεις κυριαρχίας.

Μεταξύ των δύο αυτών άκρων, δηλ. του επαναστατικού κινήματος και της εφήμερης κινητοποίησης, τα λαϊκιστικά κινήματα - σε κοινοβουλευτικά καθεστώτα και μή - επιφέρουν μια αρκετά μόνιμη αλλαγή στις σχέσεις κυριαρχίας ενεργοποιώντας τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα με τα ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ κι ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΑ μέσα που ανέπτυξα στην ομιλία μου.

Δυο λόγια τέλος για την διάκριση μεταξύ λαϊκισμού και φασισμού. Ο φασισμός εμπεριέχει όλα τα στοιχεία του λαϊκισμού: δηλ. την ^{έγκληση} προς το λαό και την αντίθεση σ' ένα κατεστημένο, την άμεση σχέση αρχηγού-οπαδών, καθώς και την αλλαγή στις σχέσεις

κυριαρχίας χωρίς παράλληλη αλλαγή στις σχέσεις παραγωγής. Αντίθετα όμως με τον λαϊκισμό, ο φασισμός αλλάζει τις σχέσεις κυριαρχίας κατά πολύ πιο ολοκληρωτικό τρόπο, καταστρέφοντας παντελώς την κοινωνία πολιτών - πράγμα που δεν συμβαίνει με τον λαϊκισμό.

Πράγματι, ακόμα και αν στραφούμε σε δικτατορίες λαϊκιστικού τύπου αυτές καταργούν τον πολιτικό πλουραλισμό μόνο, όχι και τον κοινωνικό. Από την άλλη μεριά ο φασισμός ισοπεδώνοντας κάθε αυτόνομο κέντρο και διασπώντας όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής, καταργεί και τον πολιτικό και τον κοινωνικό πλουραλισμό.

(Άρα αντίθετα με τον LACLAU δεν βλέπω τον φασισμό σαν ένα τύπο λαϊκισμού).

Συμπερασματικά, στην ομιλία μου προσπάθησα να υποστηρίξω 4 σημεία. 1ον ότι μια ικανοποιητική θεώρηση του λαϊκισμού πρέπει να λάβει υπόψη όχι μόνο τις ιδεολογικές αλλά και τις οργανωτικές διαστάσεις του φαινομένου.

2ον ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί με το να δει κανείς τον λαϊκισμό σαν ένα τρόπο ένταξης των λαϊκών τάξεων στη ενεργό πολιτική - συγκρίνοντάς τον με διαφορετικούς τρόπους ένταξης, (όπως τον 'πελατειακό' και τον πιο αυτόνομο, 'ενσωματικό' ή γραφειοκρατικό.

3ον ότι σε ημι-περιφερειακές καπιταλιστικές κοινωνίες που απέκτησαν σχετικά νωρίς κοινοβουλευτικούς θεσμούς, το πέρασμα, στις αρχές του 20ου αιώνα, από τον ολιγαρχικό κοινοβουλευτισμό σ' ένα σύστημα ευρύτερης λαϊκής συμμετοχής έγινε είτε με την ανάπτυξη λαϊκιστικών κινημάτων (όπως στην Βουλγαρία και Αργεντινή), είτε με την διεύρυνση των ήδη υπάρχοντων παραδοσιακών δικτύων Εκλογικής πελατείας-όπως στην Ελλάδα και

4ον η λαϊκιστική κινητοποίηση διαφέρει από την επαναστατική στο ότι επιφέρει αλλαγές μόνο στις σχέσεις κυριαρχίας και όχι και

στις σχέσεις παραγωγής. Καθώς επίσης διαφέρει απ' τον φασισμό στο ότι οι αλλαγές στις σχέσεις κυριαρχίας είναι μεν σημαντικές χωρίς να είναι και ολοκληρωτικές.

Τελειώνοντας, παρόλο που δεν έχω χρόνο για ν' αναπτύξω το θέμα, θέλω να σημειώσω πως ακόμα και σήμερα σ' όσες ημι-μεριφεικές κοινωνίες ο κοινοβουλευτισμός κατόρθωσε να επιβιώσει, ο λαϊκισμός και το πελατειακό σύστημα ένταξης αποτελούν τους δύο βασικούς τρόπους οργάνωσης της πολιτικής ζωής.

~~ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΖΕΛΗΣ~~

~~Κριτική του Λαϊκισμού~~ ^{από τη σκοπιά} ~~για~~ ^{από} ~~αναλυση του λαϊκισμού~~ ^{από} ~~μεσω~~ της πολιτικής Ψυχολογίας.

Θα θιξω αρχικα το προβλημα θεωρητικα για να δωσω τις βασικες διαστασεις του. Ολοι μιλανε περι λαϊκισμού αλλα ο καθενας εννοει κατι αλλο, γι αυτο πρεπει κανεις να κανει μερικες διαφοροποιησεις. Η πρωτη μεθοδολογικη διαφοροποιηση αφορα την διακριση αναμεσα στον ψυχισμό καθε ατομου και στην κοινωνια μεσα στην οποια ζει. Μπορουμε να περιγραφομε τον ψυχισμό συντομα ως τον "εσωτερικο κοσμο" του ατομου, ενω η κοινωνια ει- ναι το συνολο των "εξωτερικων" τους σχεσεων με τους αλλους. Εδω χρειαζεται αμεσως μια πρωτη διευκρινιση: και ο "εσωτερικος" κοσμος ειναι ενα πλεγμα σχεσεων με τον Αλλον μεσα απο συμβολα, εικονες και φαντασιωσεις, ενω απο την αλλη οι κοινωνικες σχε- σεις υπαρχουν μονο μεσα απο τους συμβολισμους της γλωσσας και τις φαντασιωσεις που λεγονται μυθοι. Αρα η Διαφορα πρεπει να εγκειται στο οτι στις δυο αυτες περιπτωσεις, ο τροπος και η φυση της χρησης των συμβολων ειναι διαφορετικος. Και οντως ετσι ειναι: ο ψυχισμος των ανθρωπων δομειται ως αυτονομος χωρος μεσα στα πρωτα πεντε περιπου χρονια της ζωης του ατομου, και το υλι- κο του υποβαθρο ειναι το σωμα του, δηλ. οι ερωτικες και κατα- στροφικες ορμες του απεναντι στον εαυτο του και στους αλλους. Απο την αλλη ο κοινωνικος χωρος οικοδομειται ως αυτονομος χω- ρος για τα ατομα ηλικιας πανω απο πεντε χρονων περιπου, και το υλικο του υποβαθρο συγκροτειται μεσω των παραγωγικων και καταστροφικων δυναμεων που εφαρμοζουν οι ανθρωποι επανω στον εαυτο τους και στην φυση. Είναι αυτονοητο οτι αυτοι οι δυο χωροι παντα συνυπαρχουν, αλληλοσυμπληρωνονται ή αλληλοαντιμα- χονται.

Πρεπει ομως να παει κανεις ενα βημα παρα παρα και να δει πως οι ανθρωποι, ειτε ως ατομα, ειτε ως κοινωνια, αποκτουν μια "αισθηση της Πραγματικότητας". Γιατι αυτη δεν υπαρχει πο- τέ ως τετοια απο πριν, αλλα δομειται μονο μεσω ορισμενων δια- μεσολαβησεων. Αυτες ειναι βασικα δυο τυπων: συμβολικου και φαντασιακου τυπου, και παντα συνυπαρχουν. Εξηγουμε τι σημαι- νουν αυτοι οι δυο οροι.

Η συμβολικη διαμεσολαβηση σημαινει οτι υπαρχει μια "οργανω- ση" και ενας "λογος", που κανει τα ατομα να εχουν, ειτε ενδο- ψυχικα, ειτε κοινωνικα, μια "δομη" και μια "δραση". Η οικογε-

νεια ή η μικρή ομάδα των φίλων κ.τ.λ. είναι π.χ. οι πρωταρχικές μορφές οργάνωσης, που από τη μια γίνονται το στηρίγμα των ατομών για την αναπτυξη του ψυχισμού, και από την άλλη είναι συγχρονως και οι παραδοσιακές μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Σε μια μη-παραδοσιακή, "αναπτυγμένη" κοινωνία, η οργάνωση της οικονομίας και της πολιτείας παίρνει άλλες μορφές, οι οποίες με τη σειρά τους επιδρούν επανω στις προϋπάρχουσες παραδοσιακές μορφές, τις οποίες εν μερει αλλάζουν ή τις περιορίζουν σ' ένα μόνο πεδίο δράσης. Κάθε τέτοια μορφή οργάνωσης δέ, συνοδεύεται αδιαρρηκτα από ένα τυπο λογου που την χαρακτηρίζει. Φυσικά υπάρχουν περασματα, συμβιβασμοί και συγκρούσεις ανάμεσα στις διαφορές αυτές μορφές.

Και εδώ αρχίζει το πρόβλημα, γιατί υπάρχει και η δεύτερη μορφή διαμεσολάβησης: η φαντασιακή. Αυτή προέρχεται από τον ατομικό και συλλογικό ναρκισσισμό των ανθρώπων, ο οποίος είναι και η πηγή των φαινομένων της εξουσίας, της κυριαρχίας και του συμφεροντος, δηλ. της τάσης για εν- ή συσσωματωση του άλλου, είτε μέσω της ταυτισης, είτε μέσω του μίσους ή της αδιαφορίας. Η φαντασιακή διαμεσολάβηση υπάρχει πάντα παράλληλα και εναντια στην συμβολική διαμεσολάβηση και δομεί, στα μεν άτομα τις φαντασιώσεις και νοοτροπίες, στα δε κοινωνικά συνολα τις ιδεολογίες, τους μυθους, τις εκλογικεύσεις των ιδιαιτερων συμφεροντων τους. Και αυτές οι διαμεσολάβησης συνδυάζονται πάντα μ' έναν τυπο λογου και είναι συχνά δυσκόλο να γίνει ο ορθος εντοπισμος τους.

Βασικά ισχυει η εξής σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές αξιώσεις και στις ατομικές φαντασιώσεις: όταν κυριαρχουν οι κοινωνικές αξιώσεις επανω στις ατομικές ή στις παρτικουλαριστικές φαντασιώσεις, τότε συγκροτούνται οι αξίες, ενώ όταν κυριαρχουν οι ατομικές ή παρτικουλαριστικές φαντασιώσεις επανω στις κοινωνικές αξιώσεις, τότε εμφανίζονται οι πρώτες ως ιδιαιτερα συμφεροντα και ιδεολογίες. Αλλά αυτές οι τελευταίες διαπιστώσεις για τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό και τον ατομικό χωρο, ισχυουν πάντα μέσα στην φαντασιακή διαστάση. Επομενως πρέπει να λαβομε υπ' όψη μας παλι και την συμβολική διαστάση του λογου. Η δικστάση αυτή εκφραζεται στο ατομικό επιπεδο ως η διαλεκτική ανάμεσα στον ηθικό Νομο και την επιθυμία, ενώ στο κοινωνικό επιπεδο εκφραζεται ως η διαλεκτική ανάμεσα στην καθολική Δικαιο-

συνη και την Ελευθερία, δηλ. την αντιστάση εναντια στις κατεστημένες σχέσεις κυριαρχίας και εκμεταλλευσης.

Και εδώ αρχίζουν οι δυσκολίες: γιατί κάθε Λογος ενεχει παντα δυο πλευρες, είναι διωροουμενος. Ως Λογος είναι απο τη μια μια γεφυρα συνεννοησης με τον Άλλον, επομενως μπορεί να οδηγησει στην αναγνωριση της υπαρξης και της ιδιαιτεροτητας του, ακομα και μεσα απο την αντιφαση, οδηγει δηλ. στην αναγνωριση της Διαφορας του Άλλου και στην εδραιωση της Αξιοπιστίας. Αλλα απο την αλλη κάθε Λογος μπορεί να είναι και μια απατη, ενα ψεμμα με το οποιο μπορω να ξεγελασω τον αλλο, να τον παραπλανησω, και να τον κανω εξαρτημα μου, για να ικανοποιησω φαντασιακες βλεψεις παντοδυναμιας και παντογνωσιας: η πρωτη περιπτωση προϋποθετει μια αναπτυγμενη ατομικότητα, η οποια εχει ανεξαρτικοποιηθει τοσο απο τις υποκειμενικες φαντασιωσεις οσο και απο οιαδηποτε ομαδα ή μαζα, με την οποια διατηρει κριτικες σχέσεις και δεν ταυτιζεται μαζί της. Απο εδώ πηγαζουν οι εννοιες του Κρατους Δικαιου και της Κοινωνιας Πολιτων. Η δευτερη περιπτωση της κυριαρχιας της φαντασιακης διαστασης, σημαινει αντιθετα την κυριαρχια της αναξιοπιστίας, δηλ. την ανεπαρκη διαφοροποιηση του ατομου απο σωβινιστικα, μισαλλοδοξα, συντεχνιακα ή κορπορατιστικα συμφεροντα, και την φαντασιακη ταυτιση μαζί τους. Απο εδώ πηγαζει τοσο η πελατεια οσο και ο λαϊκισμος ή ο κοινοτισμος, δηλ. η υστερια των μαζων.

Βεβαια η περιπτωση στην οποιαν ο ορθος Λογος και η αξιοπιστια ισχυουν, δεν σημαινει οτι εχει επιτευχθει μια Δικαιη Κοινωνια, αλλα μονον οτι οι ανθρωποι εχουν μπει μεσα σε μια ιστορικη διαδικασία, η οποια, αν συνεχιστει, θα οδηγησει στο μελλον σε πιθανον δικαιωτερες μορφες εργασιες και εξουσιες. Εδώ ηδη μπαινει παλι ενα προβλημα: είναι δυνατον να μιλήσει και να "πιστεψει" κανεις (γιατι μονο για "πιστη" προκειται και οχι για κατι το σιγουρο) οχι μονο σε "δικαιωτερες" μορφες κοινωνιας, αλλα στην ουτοπια μιας "απολυτα δικαιης" κοινωνιας; Συμφωνα με οσα αναπτυξαμε ως εδώ, αυτο δεν είναι δυνατο, και εδώ εγκειται η αυταπατη κάθε απελευθερωτικου κινηματος, μια αυταπατη, που αναγκαστικα οδηγει στην αναπαραγωγή των παλαιων μορφων κυριαρχιας απο τους ανερχομενους νεοπλουτους και σε μια πολιτισμικη παλινδρομιση.

Αυτο γιατι η ουτοπια μιας απολυτα δικαιης Κοινωνιας και

απολυτής υλικής αφθονίας, είναι μια από τις βασικές φαντασιώσεις κάθε ανθρώπου, από την πρώιμη παιδική ηλικία: είναι η νοσταλγία της κοιλίας της μανάς, η καταργήση κάθε συμβολικής διαμεσολάβησης, δηλ. κάθε Λόγου και κάθε διαφοροποίησης, γενικά η κυριαρχία της αμεσοτητας και η καταργήση κάθε νομού. Αυτή δέ η φαντασίωση αποτελεί ωστόσο πάντα μια κινητήρια δύναμη των ανθρώπινων πράξεων, έτσι ώστε το μεγάλο πρόβλημα είναι, πως αυτή θα μπορέσει να μεταβληθεί ή να μετριάσθει σε πιο ελλογα και εννομα σχήματα, έτσι ώστε να αποφευχθεί η καταστροφική συνέπεια αυτής της φαντασίωσης. Γιατί όπως κάθε φαντασίωση του Απολύτου σημαίνει τη φυγή από την Πραγματικότητα, δηλ. το χάσιμο της αίσθησης της Πραγματικότητας και αυτό εκδηλώνεται στη πράξη με την εθελούσια τυφλώση εναντίον σε κάθε τι που αντιφασκει στην φαντασίωση, καθώς και με το μεγάλο μίσος και την επιθετικότητα εναντίον σε κάθε άλλον που δεν συμπεριζείται αυτή την τυφλώση. Η ακραία περίπτωση αυτής της κατάστασης είναι ο ολοκληρωτισμός (φασισμός, σταλινισμός) και η τρομοκρατία. Δηλ. ο φανατισμός αυτής της στάσης εκδηλώνεται με την απορριψη κάθε γειφυρας, διαμεσολάβησης και διαφοροποίησης ανάμεσα σε αντιθετες αποψεις και σε αντιθετες ομάδες: μια διαφοροποιημένη και ανεξάρτητη σκέψη και στάση είναι αδυνατες, γιατί ο "άλλος" (που είμαστε πάντα και εμείς οι ίδιοι) τις θεωρεί "υποπτες", αλλά αυτό είναι το άλλοθι για τον καθένα, προκειμένου να δικαιολογήσει την δική του κακοπιστία.

Θεωρούμε ότι όλες αυτές οι διευκρινίσεις ήταν απαραίτητες για να αναλύσουμε σε βάθος το φαινόμενο του λαϊκισμού που το συσχετιζόμε και με τον κοινοτισμο. Εδώ δεν μπορούμε να κάνουμε μια ιστορική ανάλυση μιας συγκεκριμένης μορφής λαϊκισμού: είναι βασικό να κατανοήσει κανείς πρώτα το φαινόμενο σ'όλο του το βάθος (ψυχολογικά ειδωμένο). Αυτό γιατί υπάρχει δεξιός και αριστερός λαϊκισμός, όπως επίσης θρησκευτικός και εγκοσμικός, ή μικροαστικός και εργατικός λαϊκισμός. Όπως δέ και η πελατεία, μπορεί να συνδυάζεται με άλλες μορφές πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Είναι όμως ξεκάθαρο ότι ο λαϊκισμός προϋποθέτει μια ψυχική στάση που αντιστοιχεί σε μια ατελή κοινωνική και ψυχική διαφοροποίηση: το άτομο είναι εδώ αιχμαλωτός, ομηρός της ομάδας. Πλην όμως η αποτελεσματικότητα αυτής της ψυχολογίας των μαζών προϋποθέτει α) ένα οργανωτικό σχήμα εξάρτησης

των οπαδών από τον χαρισματικό αρχηγό, χωρίς αυτονομες διαμεσο-
λαβησεις, β) έναν ιδιαιτερο Λογο και μια σειρά συμβολων που γι-
νονται εκφραση και φορεας της ιδεολογιας που δικαιολογει αυτο
το οργανωτικο σχημα, γ) μια ομάδα λεγομενων διανοουμενων, οι
οποιοι παραγουν και διαδιδουν (μεσω διαφορων μεσων) αυτο τον
λογο, τελος δ) την συνολικη κατασταση ασταθειας της κοινωνιας
και των ατομων που την αποτελουν, ετσι ωστε να επιτρεφουν σ'ενα
τετοιο σχημα να εχει επιτυχια.

Πολλες φορες ξεπηδαιει στην ιστορια ενα αναπαντεχο φαινομενο
που κανεις δεν ειχε προβλεψει: εκπληκτος τοτε γι αυτο το "τερας"
που γεννηθηκε, φαχνει να βρει τα αιτια του, και εκ των υστερων
ανακαλυπτει πολλα φαινομενα που δεν εβλεπε πριν, ενω αυτα υπηρ-
χαν εμπρος στα ματια του καθενος. Η λαϊκιστικη δημαγωγια δεν
σημαινει παντα την προσηλωση σ'ενα αρχηγό, γιατι δυσκολα η
συγκυρια γενναιει ενα τετοιο. Σημαινει πριν απ'ολα την αυτοιδεο-
ποιηση ενος μυθικου συλλογικου οντος, το οποιο μπορεί να εχει
διαφορα ονοματα: κοινοτητα των εν Χριστω αδελφων, εθνος, λαος,
αγροτια, εργατια, φοιτητοκοσμος, προλεταριατο, τριτος κοσμος,
κ.τ.λ. Το μυθικο αυτο ον δινει σε ολες αυτες τις λεξεις μια ει-
δικη, μαζικη σημασια, που επιβαλλει μια ιδιαιτερου τυπου πνευμα-
τικη τρομοκρατια: γιατι ποιος θα τολμουσε να πει οτι ειναι ενα γ-
τια στο "εθνος" ή στο "λαο";

Το περιεχομενο όλων αυτων των μαζικων σχηματων εγκειται στο
αιτημα της ομοιογενειας: το πνευμα του λαϊκισμού ειναι εξ ορι-
σμου ο αντιελιτισμος, ο αντιδιανοουμενισμος, η αριστοφοβια, η
αμεισοτητα, το ατυπον, δηλ. ολη εκεινη η εντυπωση "ζωικης θερμο-
τητας" και "οργανικης συνοχης". Σιπαμε το αιτημα της ομοιογε-
νειας, χωρις χωρισμους και αποστεισεις: καθε ατομο με ιδιαιτερο
τητα και προσωπικοτητα ή διαφωνουσα γνωμη ή σταση προκαλει το
οθονο των ισων και μετριων, και γινεται αντικειμενο εχθρικο που
πρεπει να αποκλεισθει ή να εξοντωθει, και εδω εχει την πηγη του
η εννοια του φαντασιακου "εσωτερικου" ή "εξωτερικου" εχθρου,
του ξενου. Αλλα ολο αυτο το ολοκληρωτικο σχημα λειτουργει βασι-
ζομενο επανω σε μια εξαιρεση: το προσωπο του αρχηγου, ο οποιος
εχει το προνομιο να κανει οτι θελει και να μην δινει λογαριασμο
σε κανενα. Αυτο γιατι γινεται το κοινο Ιδεωδες του εγω των ατο-
μων μεσα στη μαζα, δηλ. γινεται το προτυπο που λατρευουν και το
οποιο αποτελει τον αποκλειστικο συνδετικο κρηκο αναμεσα τους.

Όμως ο αρχηγός ως χαρισματικός ηγέτης μπορεί σε πολλές περιπτώσεις ν'αντικατασταθεί από μια οικογένεια, μια κλίμα, μια οργανώση κ.τ.λ.

Από την περιγραφή της ψυχολογίας του λαϊκισμού διαφαιίνεται ότι η "μαζα" που αυτός συγκροτεί, δημιουργεί έναν συμπαγή πολο εξουσίας, που ωθεί στην πολωση με άλλους πολους εξουσίας και λειτουργεί μέσω του αποκλεισμού όλων των διαφοροποιήσεων ή των εξαιρέσεων. Έτσι οι προκαταλήψεις και οι συκωφαντίες, η προβολή και μεταθεση των ιδίων (κακών) προθέσεων στον "κακό" άλλο, η κακοπιστία, ο αντισημιτισμός, η πρακτορολογία, κ.τ.λ. συνιστούν στοιχεία αυτού του λαϊκιστικού λογού, μέσω του οποίου συγκροτείται τόσο η ιδεολογία όσο και η οργανωση του "λαού".

Κοινωνιολογικά ο "λαός" συγκροτείται σε μεταβατικές ιστορικές συνθήκες και σε καταστάσεις ταξικής ρευστότητας, σύγχισης και κίνητικότητας. Βασικό ρόλο παίζει η σχέση ανάμεσα στην ταξική προέλευση, στην ταξική κατάσταση στο παρόν και στην παρασταση του επιθυμητού μελλοντος. Έτσι τα διαφορα άτομα που αποτελούν τον "λαό" δεν είναι ούτε ενταγμένα σ'ένα σταθερό κοινωνικό οικοδομημα, αλλά ούτε και έχουν μια ορθολογική, συλλογική, παρασταση του τι θα έπρεπε ν'αλλάξει.

Βασικό είναι εδώ να εντοπιστεί ο διωρούμενος και αμοιόροπος χαρακτήρας κάθε επαναστατικού κινήματος, γιατί πάντα αυτό έχει δύο πρόσωπα, πράγμα που πολλοί ερευνητες έχουν παραβλέψει. Κάθε επανάσταση έχει πάντα και μια φασιστική ή σταλινική οψη, η οποία είναι θεμελιανά αντι-δραστική. Αυτό γιατί αντιδράει φανταστικά απεναντι στην Πραγματικότητα, υποκαθιστώντας και μεταθετοντας τους πραγματικούς αντιπαλούς με φανταστικούς εχθρούς.

Όλα τα λαϊκιστικά κινήματα είναι οπισθοδρομικά, και κυριαρχούνται από τη φαντασίωση και τη νοσταλγία της καλινόρθωσης της παλιάς εποχής, όπου δόθεν κυριαρχούσε μια αλληλεγγυη μέσα στη λαϊκή κοινοτητα. Στην πραγματικότητα, στις προκαπιταλιστικές και στις μέχρι σήμερα γνωστες σοσιαλιστικές κοινωνίες, κυριαρχούσε και κυριαρχεί η διπλή υποδούλωση του ατομου, τόσο απεναντι στο σύνολο όσο και στον αφεντη. Αλλά ο λαϊκισμός σημαίνει την ανικανότητα και την απροθυμία διαφοροποίησης και αναπτυξης του αυτονομου υποκειμενου και του Νομου, γιατί ταυτίζει κακοπιστα δυο διαφορετικά πράγματα: από τη μια, το ότι η

διαδικασία της διαφοροποίησης, έτσι όπως ιστορικά αρχισε στη Δυτ. Ευρωπη είναι μια διαδικασία καθολικής σημασίας, τόσο αναποφευκτη όσο και επιθυμητα, και απο την άλλη το ότι συγχρονας με αυτή τη διαφοροποίηση (που γίνεται στο συμβολικό πεδίο) ελαβε και λαμβάνει χωραν η κυριαρχία του εργαλειακου λογου της καπιταλιστικής και γραφειοκρατικής κοινωνίας σε Ανατολή και Δυση (που τοποθετείται στο φαντασιακό επιπεδο). Η λαϊκιστική στάση, αντι να εκλεξει το πρωτο και ν' απορριψει το δευτερο κανει κάτι άλλο: μεταθετει και ταυτιζει το δευτερο με το πρωτο, απορριπτει στη συνεχεια το πρωτο και αναπαράγει έτσι το δευτερο, έχοντας όμως πάντα το άλλοθι και την (φαντασιακή) "καλή συνειδηση", ότι το καταπολεμαει. Πέραν αυτού, ολο το κακο είναι συγκεντρωμένο στη Δυση, ενώ στο καλο σ' εμας, πράγμα που κολυπτει ολη μας την αναξιοτητα. Οποιος δέ, τολμησει να ξεσκεπασει αυτά τα πραγματα, γίνεται αμεσως αντικειμενο μισους και επιθετικότητας, σαν να ήταν ο ιδιος η αιτία τους.

Εδώ υπαρχει ένα προβλημα για την Διανοση την ίδια: ένα τμημα της περναι στην υπηρεσία του λαϊκισμού, διχοντας κυνικά ένα ιδεολογικό περιεχομένο στα συνθηματα του. Το άλλο τμημα της κριτικής διανοσης βρισκεται εμπρος στο εξής διλημμα: ενώ θελει να κανει κριτική, ακριβως στον κυριαρχουντα εργαλειακο λογο, εν τούτοις ξερει απο την άλλη, ότι η λαϊκιστική μαζα και οι αρχηγοι της καταλαβαινουν το αντιθετο, όταν χρησιμοποιουνται τετοιες εννοιες όπως "ιμπεριαλισμος, κεφαλαιο, αστική ταξη, πλουτοκρατία, ορθολογισμος, δημοκρατία, σοσιαλισμος, αλλαγή", κ.τ.λ. Αυτες οι εννοιες γινονται κλίσε με τα οποια ο λαϊκισμος θελει να οπισθοδρομησει ιστορικά, απορριπτοντας ολα τα επιτευγματα του Διαφωτισμου, του Ορθολογισμου, του κρατους Δικαιου, κ.τ.λ. Έτσι η κριτική διανοση δεν είναι ποτέ "οργανική", αλλά αποτελείται απο "διχασμένα υποκείμενα": αναγκάζεται να μιλαει δυο γλωσσες, να υπερασπιζεται τα αυτονοητα και να εμφανιζεται προς τα εξω ως δηθεν "αντιδραστική" και "αντιλαϊκή", ενώ αντιθετα είναι ο "λαος" αντιδραστικός.

Οι τρεις πηγες του λαϊκισμού είναι πάντα τα τρία κατεστημενα της εκκλησίας, του κρατους και του στρατου καθώς και των παραδοσιακων αριστερων και εργατικων κομματων. Ιδιαίτερα σε μεταβατικές κοινωνίες "υπο αναπτυξη", συνυπαρχουν τα παραδοσιακά στοιχεία, όπως η οικογενεια και η πελατεια ή η ομαδα και η μαζα, με τα συγχρονα στοιχεία σε ολα τα επιπεδα της κοινωνίας,

με αποτέλεσμα τον διχασμο και τη διασπαση των θεσμων και την αλλοιωση της αντιληψης της πραγματικοτητας απο τους πολιτες. Μικροτητα, ασιοπη θεωρητικολογια, ψευδοπλουραλισμος και πραγματισμος, υπερφορμαλισμος και αναξιοπιστια, ολα αυτα ειναι συμπτωματα αυτης της καταστασης, που χαρακτηριζεται απο την μεταφορα ιδεων αλλα οχι και θεσμων απο αναπτυγμενες χωρες. Ο λαϊκισμος αντι να εισαγει και τους θεσμους, αντιστροφα θελει να εξαλειψει και τις ιδεες.

Τελικα, σε ποια ιστορικη συγκυρια εμφανιζεται σε μια ορισμενη χωρα ο λαϊκισμος φασιστικης, δεξιας, σοσιαλιστικης ή σταλινικης, κ.τ.λ. φυσης; Οπως αρχικα αναλυσαμε, βασιζεται επανω σ'ενα αποθεμα φαντασιωσεων, που ο καθενας παντα φερει μεσα του. Ομως δεν φτανει ο καθενας στο σημειο να τις εκφρασει προς τα εξω, αλλα ειτε τις απωθει, ειτε τις μεταβαλλει και μετατρεπει σε πιο διαφοροποιημενα σχηματα λογου και πραξης. Αλλα οταν η γενικη πολιτικη και πολιτιστικη κουλτουρα ενος τοπου ειναι χαμηλη και διχασμενη, οταν επι δεκαετιες επικρατει λανθανων ενας λαϊκισμος της δεξιας ή της αριστερας, οταν η γενικη ψυχολογικη κατασταση χαρακτηριζεται απο το αγχος απεναντι στις φαντασιακες ή και τις πραγματικες απειλες που επιφερε ο εκσυγχρονισμος σε μια θεσμικα απροετοιμαστη χωρα και οταν κυριαρχει πλατια το αισθημα κατωτεροτητας απεναντι στους Ευρωπαιους, τοτε ολα συντελουν στο να εμφανισθει με μεγαλη πιθανοτητα μια αρνητικη, οπισθοδρομικη αντιδραση στον εκσυγχρονισμο απο μια μεγαλη μεριδα του πληθυσμου.

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΛΑΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΥ ΚΡΑΤΙΣΜΟΥ

Μιχάλης Σπουρδαλάκης

Θα ήθελα ξεκινώντας να εκφράσω τον σκεπτικισμό μου απέναντι στους υπάρχοντες ορισμούς και προσεγγίσεις του λαϊκισμού. Οι επιφυλάξεις μου αφορούν κυρίως τη δυνατότητα της αναγωγής του όρου σε αναλυτική έννοια -- ικανή να αποτελεί την βάση για την κατανόηση ετερογενών λαϊκιστικών φαινομένων και την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων.

Κατ' αρχάς η δυσκολία στον ορισμό του λαϊκισμού είναι αποτέλεσμα της γνωστής πιά αμφίσημης * χρησιμοποίησής του, ιδιαίτερα συνηθισμένης στον αγγλόφωνο κόσμο: Συχνά -- ακόμη και στα πλαίσια του πολιτικού λόγου μίας δεδομένης κοινωνίας -- ο χαρακτηρισμός λαϊκιστικός ή λαϊκιστής αποδίδεται ταυτόχρονα με επιβραβευτικό ή επικριτικό τρόπο. Έτσι τόσο ο Jimmy Carter όσο και ο Ronald Reagan χαρακτήριζαν τον εαυτό τους λαϊκιστή, ενώ ο ίδιος όρος έχει χρησιμοποιηθεί και για τον χαρακτηρισμό του Macarthy και του μακαρθισμού, για το κίνημα του Martin Luther King, για την πολιτική παρουσία του Jesse Jackson, ή ακόμη για τον πολιτικό λόγο την Kas Thatcher.

* Βέβαια στην Ελλάδα δεν παρατηρείται αυτή η αμφισημία και το "λαϊκιστικός" έχει σαφώς αρνητική σημασία. Ως γνωστόν η κατάληξη -ι(κι)στικός εκφράζει μονομέρεια και κυρίως περιγράφει ψευδή(-επίγραφη) κατάσταση. Κάτι που δεν συμβαίνει με την αντίστοιχη κατάληξη της αγγλικής -ist. Έτσι το "λαϊκιστικός" θεωρείται παραποίηση και βιασμός του όρου "λαϊκός", έννοια, μάλιστα, πολιτικά δεμένη με την παράδοση της αριστεράς.

Επιπλέον, η όχι σπάνια αναδρομή και ανάλυση ιστορικών φαινομένων του περελθόντος και του παρόντος και ο χαρακτηρισμός τους ως λαϊκιστικών κάθε άλλο παρά έχει βοηθήσει στο ξεπέρασμα αυτής της σύγχυσης. Στα σχετικά παραδείγματα συναντώνται ριζοσπάστες και αντιδραστικοί, δικτάτορες και δημοκρατικοί, κομμουνιστές και συντηρητικοί, αστοί και αγρότες, διανοούμενοι και πολιτικοί διαχειριστές της συγκυρίας. Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός, συχνά αντιφατικών, ιστορικών εμπειριών που έχουν χαρακτηριστεί ως λαϊκιστικές, ανάμεσα στις οποίες καταχωρούνται ως τέτοιες καταχωρούνται: το Σιν Φέιν της Ιρλανδίας, η Πράσινη Επανάσταση στην Ανατολική Ευρώπη, οι Πουτζάντ στη Γαλλία, οι Περονιστές στην Αργεντινή, οι Ναροντνίκοι στην προ-επαναστατική Ρωσία, ο Gandhi στην Ινδία, ο "αραβικός σοσιαλισμός" και τα Μπααθικά κόμματα, το κίνημα στον δυτικό (preries) του Καναδά, αυτό που ο Lipset ονόμασε "αγροτικό σοσιαλισμό", η περίπτωση του Μεξικό, ο Κινέζικος κομμουνισμός (κυρίως την περίοδο του Μάο) και ακόμη το ημέτερο ΠΑΣΟΚ.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί κανείς ότι η δυσκολία εννοιολογικού προσδιορισμού του λαϊκισμού, σε τελευταία ανάλυση, δεν έχει να ζηλέψει τίποτε από τα αντίστοιχα προβλήματα ορισμού άλλων -ισμών, όπως του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού. Καί οι δύο αυτοί όροι εμπεριέχουν μιά βεντάλια αντιφάσεων τόσο στη θεωρητική τους σύλληψη όσο και κυρίως στην πρακτική τους έκφραση. Όμως παρ' όλα αυτά δεν μπορούμε να

δεχθούμε πως η δυσκολία στον ορισμό αυτών των όρων είναι της ίδιας ποιότητας με αυτή του λαϊκισμού, αφού τόσο ο φιλελευθερισμός όσο και ο σοσιαλισμός έχουν ορισθεί ιστορικά, από οπαδούς (της θεωρίας και της πρακτικής) με κοινές αφετηριακές αρχές και οράματα, κάτι που δεν συμβαίνει με τον λαϊκισμό (Μ. Cαnovan).

Άλλες σοβαρές θεωρητικές προσπάθειες για τον εντοπισμό κοινών χαρακτηριστικών των λαϊκιστικών φαινομένων ικανών να αποτελέσουν την αφετηρία για τον ορισμό του λαϊκισμού, παρά τα θετικά τους στοιχεία, δεν φαίνεται να ξεπερνούν το πρόβλημα. Όπως πολύ σωστά έχει παρατηρήσει ο Νίκος Μουζέλης, τόσο η κατανόηση του λαϊκισμού, ως αρθρωση λαϊκών εγκλήσεων και λαϊκών ιδεολογιών αντιθετικών προς το συγκρότημα εξουσίας κατά Laclau, όσο και ο εντοπισμός της ουσίας του λαϊκισμού στην έγκληση προς τον λαό και στον έκδηλο αντι-ελιτισμό κατά Cαnovan, είναι προβληματική αφού στηρίζονται σε γενικότητες που "καλύπτουν σχεδόν κάθε σύγχρονο, ριζοσπαστικό πολιτικό κίνημα". Ο λαϊκισμός δεν μπορεί να γίνει κατανοητός μόνο στο ιδεολογικό επίπεδο. Με δεδομένο, μάλιστα, πως οι ιδεολογίες δεν υπάρχουν στον αέρα και από μόνες τους, αλλά αρθρώνονται και παίρνουν συγκεκριμένη μορφή στα πλαίσια οργανώσεων, οι "οργανωτικές δομές τέτοιων κινήματων και ιδιαίτερα ο τύπος της εξουσιαστικής σχέσης που υπάρχει μεταξύ αρχηγών, στελεχών και οπαδών" πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη στη συγκεκριμένη διερεύνηση λαϊκιστικών φαινομένων. Η διεισδυτική αυτή παρέμβαση, του Ν. Μουζέλη στην προ δεκαετίας

φάση του προβληματισμού γύρω από το θέμα, ήταν ένα σημαντικό βήμα απομάκρυνσης από τους γενικόλογους, γενικούς και συχνά αφηρημένους ορισμούς και μια προσπάθεια μεθοδολογικής κατεύθυνσης προς τη συγκεκριμένη ιστορική ανάλυση του λαϊκισμού.

Όμως παρά τα θετικά της στοιχεία και τα μεθοδολογικά της προτερήματα (εξάλλου εδώ εν πολλοίς στηρίζεται και η δουλειά μου για το κυβερνών κόμμα: "ΠΑΣΟΚ: Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συνγκέντρωση Εξουσίας", Εξάντας, 1988), ούτε αυτή η έμφαση στην οργανωτική άρθρωση του λαϊκισμού είναι ικανή να τον αναδείξει σε έννοια και όρο με αναλυτική εμβέλεια. Μάλιστα, η έμφαση στην οργανωτική δομή των λαϊκιστικών πρακτικών θα μπορούσε να οδηγήσει στην εσφαλμένη εντύπωση, πως ο λαϊκισμός είναι κάτι που αρθρώνεται αποκλειστικά μέσα στα πλαίσια ενός φορέα λαϊκιστικών πρακτικών (κόμμα ή κίνημα) και σε διακριτή θέση από τις άλλες συνιστώσες του κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο παρατηρείται. Αλλά μιά σχέση, μιά πρακτική, μιά κοινωνική τάση όσο και αν είναι διακριτή ούτε υπάρχει ούτε γίνεται κατανοητή από μόνη της και ανεξάρτητη από άλλες παράλληλες ή και αντιπαρατιθέμενες πρακτικές, σχέσεις και τάσεις, που παρατηρούνται στον δεδομένο κοινωνικό σχηματισμό.

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο θα πρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως για την κατανόηση του ιδιαίτερου περιεχομένου του λαϊκισμού δεν είναι αρκετή η ανάλυση των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων ή μάλλον εγκλήσεων και αντεγκλήσεων μεταξύ του

λαού και του συγκροτήματος εξουσίας, ούτε η εξέταση της οργανωτικής δομής ακόμη και του κυρίου φορέα αυτών εγκλήσεων. Αντίθετα, θεωρώ ότι, για την αποφυγή απλουστεύσεων, η εξέταση του περιεχομένου και της δυναμικής του λαϊκιστικών φαινομένων επιβάλλει την ανάλυση των κυρίων χαρακτηριστικών του πολιτικού λόγου, που συγκεκριμένα συνιστούν, ιστορικά συγκροτούν και κυρίως αναπαράγουν τον "λαϊκισμό" στον δεδομένο κοινωνικό σχηματισμό. Τότε μόνο αποφεύγουμε τις γενικότητες και κατανοούμε τη συγκεκριμένη συγκρότησή του, την υλική/ιστορική του υπόσταση, τις ιδιαιτερότητές του, τις αντιφάσεις του και (κατά συνέπεια) τις παραμέτρους ανατροπής του. Στην προσέγγιση αυτή ως πολιτικός λόγος θα πρέπει να θεωρηθεί το σύνολο των σιωπηρών, κατηγορηματικών ή και συμβολικών πρακτικών και λόγων που συνθέτουν τις παραμέτρους κάθε ανθρώπινης/κοινωνικής σχέσης. Η εξέταση λοιπόν του πολιτικού λόγου, έτσι όπως μόλις τον ορίσαμε, και κυρίως ο εντοπισμός του ειδοποιού εκείνου στοιχείου, που τον χαρακτηρίζει και τον διακρίνει από τον πολιτικό λόγο άλλων κοινωνικών σχηματισμών, είναι θεμελιακής σημασίας για την συγκεκριμένη κατανόηση λαϊκιστικών φαινομένων, χωρίς τον κίνδυνο απλουστεύσεων ή/και την αναγωγή τους στα πλαίσια ενός και μόνο κόμματος ή κινήματος.

Η Περίπτωση της Ελλάδας

Και για να έρθουμε στα καθ' ημάς. Ο πολιτικός λόγος στην Ελλάδα, όπως αυτός εκφράζεται και (δυστυχώς) αναπαράγεται από το

σύνολο των κοινωνικών πρακτικών, χαρακτηρίζεται από αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε "υπερπολιτικοποίηση". Ο μαζικός τρόπος συμμετοχής των Ελλήνων στις διάφορες εκλογικές διαδικασίες, το παροιμιώδες, ιδιαίτερα για τον ξένο παρατηρητή, πάθος για την πολιτική και κυρίως οι συνεχείς, άμεσες ή έμμεσες αναφορές στο κράτος είναι μερικά από τα φαινόμενα που συμβάλλουν στο παραπάνω συμπέρασμα. Δεν είναι της ώρας να επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε αυτό το φαινόμενο. Αυτό, όμως, που θα πρέπει ίσως να υπογραμμίσω είναι πως κατά τραγική ιστορική ειρωνεία αυτή η έντονη πολιτικοποίηση είναι στην ουσία της "α-πολιτική".

Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της ουσιαστικής έλλειψης πολιτικού περιεχομένου στις φαινομενικά έντονα πολιτικοποιημένες πρακτικές ("α-πολιτικής υπερπολιτικοποίησης") είναι: από τη μιά η σχεδόν παντελής έλλειψη άμεσης σύνδεσης των πολιτικών πρακτικών και της πολιτικής ρητορίας με τις συλλογικές κοινωνικές διεργασίες και από την άλλη η απουσία πολιτικού διαλόγου. Η βάση προτίμησης και υποστήριξης αυτής ή της άλλης πολιτικής θέσης έχει έμμεση μόνο σχέση με τα συλλογικά συμφέροντα, έτσι όπως αυτά διαμορφώνονται μέσα από τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Η μη σύνδεση του πολιτικού λόγου με την υλική του υπόσταση, όπως αυτή αρθρώνεται και αναπαράγεται από τις αντιπαραθέσεις των αντικειμενικά συγκροτούμενων συλλογικών συμφερόντων, έχει οδηγήσει είτε στον εγωιστικό, ατομικιστικό και βολонταριστικό κατακερματισμό του είτε σε έναν γενικόλογο μανιχαϊσμό.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια βρίσκουν πρόσφορο έδαφος τόσο οι κοντόφθαλμες συντεχνιακές αντιλήψεις και πρακτικές όσο και, κατά περίεργη μάλιστα συγκυρία, οι αναφορές σε γενικόλογες κατηγορίες και κοινωνικά υποκείμενα που ουσιαστικά λειτουργούν "συσσωματικά" αφού σχεδόν όλοι/ες μπορούν να θεωρήσουν τον εαυτόν τους μέρος ενός χωρίς ουσιαστικούς ανταγωνισμούς συνόλου. Οι συχνές αναφορές στις "παραγωγικές τάξεις του τόπου", στις "δημοκρατικές δυνάμεις", οι εκκλήσεις στους "μή προνομιούχους" ή ακόμη η υπενθύμιση πως "αξίζουμε μια καλύτερη Ελλάδα" είναι μερικά μόνο παραδείγματα αυτού του είδους. Αυτά τα χαρακτηριστικά, όπως είναι φανερό, απομακρύνουν ή τουλάχιστον κάνουν ιδιαίτερα δύσκολη την ανάπτυξη διαλόγου, αναγκαίου για την έκφραση των κοινωνικών διαφορών και αντιπαραθέσεων, του διαλόγου δηλ. που αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση ουσιαστικής πολιτικοποίησης κάθε κοινωνικής σχέσης. Ενώ ταυτόχρονα οδηγούν στην αποδοχή πρακτικών, που δεν θεωρούν τους κοινωνικούς αγώνες ως συστατικό της πραγματικότητας αλλά ως μέσον ενάντια σε αυτή! Αυτού του είδους η "α-πολιτικότητα", θα έλεγα, είναι το κύριο χαρακτηριστικό του ελληνικού λαϊκισμού.

Η "α-πολιτικότητα" αυτή σε συνδυασμό με τις αιτίες, που την γέννησαν και την αναπαράγουν -- που όμως δεν είναι της ώρας να αναλυθούν εκτενώς (εδώ ο παραδοσιακός ελληνικός κρατισμός, ο γαλαξίας μικροϊδιοκτησιακών θεσμοποιημένων και μή σχέσεων, η παραοικονομία, η αρχαϊκή σύσταση του ενεργού πληθυσμού και η γενικότερη αδιαφάνεια των ταξικών ρόλων παίζουν καθοριστικό ρόλο)

-- έχουν δημιουργήσει ένα ιδιόρρυθμο πολιτικό *modus operandi*. Ένα πολιτικό *modus operandi* που δεν είναι άλλο από αυτό που συγκροτείται από έναν άκρατο επιθετικό ατομικισμό, μία αποστροφή σε κάθε έννοια σχεδιασμού και συστηματικής οργάνωσης, όπου η προχειρότητα, τα σκάνδαλα, ο αντιδημοκρατικός συγκεντρωτισμός και η διάχυτη απαίτηση για λύσεις "εδώ και τώρα" ακόμη και έξω ή παρά τους θεσμούς γίνονται η αναπόδραστη καθημερινότητα.

Άλλά ενός κακού μύρια έπονται. Η ελληνική κοινωνία δεν αποτελείται μόνο από μια ανώνυμη μάζα "μή προνομιούχων" κατακερματισμένων ατόμων που αρνούνται να επικοινωνήσουν μεταξύ τους και που παθητικά δέχονται εξελίξεις και επιλογές. "Η Ελλάδα αντιστέκεται"! Φορά τα γυαλιά της πρεσβυωπίας της και υπερήφανη για το παρελθόν της αναδεικνύει την "ελληνικότητά" της ως τον μόνο οδηγό και σωτήρα στον αγώνα ενάντια στους "κακούς" ξένους και σε όποιον ντόπιο τολμήσει να τους θίξει τον επαρχιωτικό της νιρβάνα. Μιά σχεδόν σκοταδιστική κατάσταση, που όμως χαρακτηρίζεται από μία διάχυτη ευφορία. Μιά ευφορία που στηρίζεται στην ευδαιμονία και ισοπεδωτική βεβαιότητα που πηγάζει από τον "μέσο θεατή", τον "μέσο ακροατή", τον "μέσο αναγνώστη", τον "μέσο τηλεθεατή", την ακροαματικότητα των αδιαφοροποίητων τηλεοπτικών σήριαλ, τα εισιτήρια των φεστιβάλ και των κακόηχων συναυλιών.

Λαϊκισμός και Συγκυρία

Δεν θα ήταν υπερβολή αν υποστηρίζαμε πως αυτά τα χαρακτηριστικά της πολιτικής μας κουλτούρας συγκροτούν μία βαθύτατα τραγική κατάσταση στη σημερινή συγκυρία. Συγκυρία που συγκροτείται τόσο από την αναγκαιότητα βαθύτατων εκσυγχρονιστικών αλλαγών όσο και από την αυξανόμενη ροπή του σύγχρονου κράτους προς τον αυταρχικό κρατισμό. Είναι αυτή η "α-πολιτικότητα" του πολιτικού μας λόγου ή αν προτιμάτε το κατ' εξοχήν περιεχόμενο του ελληνικού λαϊκισμού που κάνει την προοπτική της συγκυρίας όχι μόνο δυσοίωνη αλλά και επικίνδυνη.

Είναι φανερό πως οι οιοσδήποτε εκσυγχρονιστικές αλλαγές για να λειτουργήσουν χρειάζονται ενδυνάμωση των ήδη υπάρχοντων θεσμών και τη δημιουργία νέων. Θεσμοί που είναι ικανοί όχι μόνο να εξασφαλίζουν τη νομιμότητα της εξουσίας αλλά κυρίως να δημιουργούν τις προϋποθέσεις δημοκρατικού συμμετοχικού ελέγχου για την απότροπη του υπαρκτού κινδύνου της μετατροπής της διαδικασίας εκσυγχρονισμού σε υπόθεση των ειδικών. Απέναντι σε αυτή την ανάγκη η τάση για εξωθεσμική ρύθμιση των διαφορών που χαρακτηρίζει τα ελληνικά πολιτικά ήθη είναι προφανώς ό,τι πιο αρνητικό σε αυτή την προοπτική του εκσυγχρονισμού. Είναι με αυτή την έννοια που ο ελληνικός λαϊκισμός έρχεται σε κατάφορη αντίθεση με τον αναγκαίο αλλά αμφιλεγόμενης έκβασης εκσυγχρονισμό.

Αλλά εάν ο ελληνικός λαϊκισμός παρεμβάλλει εμπόδια στην δημοκρατική προοπτική του εκσυγχρονισμού, απέναντι στη ροπή του

κράτους προς τον αυταρχισμό γίνεται επικίνδυνος, γιατί όχι μόνο δεν προβαλλει τις απαραίτητες αντιστάσεις αλλά ερχεται και ως βασικός αρωγός του.

Διατρέχοντας τον κίνδυνο υπεραπλούστευσης, θα λέγαμε πως η τάση του σύγχρονου κράτους προς τον αυταρχισμό χαρακτηρίζεται από: α) την ενδυνάμωση της εκτελεστικής εξουσίας, β) την γενικότερη μετακίνηση των εξουσιών σε πεδία που βρίσκονται μακριά από τον κοινωνικό και πολιτικό έλεγχο, γ) την τάση συρρίκνωσης των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, δ) την τάση απομάκρυνσης από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και τη σταδιακή υιοθέτηση ενός είδους συναινετικής δημοκρατίας, με τη συναίνεση να πηγάζει μέσα από κορπορατίστικες πρακτικές, ε) τη νομιμοποίηση και αποδοχή των ανισοτήτων της καπιταλιστικής αγοράς (κοινωνία των 2/3), ζ) την διάδοση ενός τεχνοκρατικού επιστημονικού λόγου που σιγά-σιγά άναδεικνύεται σε βάση της κοινωνικής συναίνεσης ουδετεροποιώντας έτσι τις πολιτικές αντιπαραθέσεις, και η) τον μετασχηματισμό των κομμάτων σε οργανώσεις που καθοδηγούνται από την ανάγκη εμπειρικών τακτικών ελιγμών, πράγμα που με την σειρά του οδηγεί στην υποβάθμιση και προσωποποίηση των προγραμμάτων συμβάλλοντας στη γενική απολιτικότητα.

Είναι φανερό πως οι παραπάνω σημειούμενες τάσεις μόνο με έντονη ουσιαστική, δημοκρατική και συμμετοχική εγρήγορση μπορεί να αντιμετωπιστούν. Και αυτά είναι στοιχεία και αντανακλαστικά που σχεδόν πλήρως απουσιάζουν από την πολιτική μας κουλτούρα.

Απέναντι τόσο στην πρόκληση του εκσυγχρονισμού όσο και στην

πορεία προς τον αυταρχικό κρατισμό, η ελληνική κοινωνία φαίνεται να αντιπαρατάσσει μια δική της πολιτική "απάντηση", που εμπεριέχει: Μιά κοινωνική αδράνεια, η οποία καθοδηγείται από μια ισοπεδωτική συλλογική αμνησία, όπου η εξατομικευμένη κίνηση αντικαθιστά την πολιτική πράξη, μία πολιτική απάθεια στις συμμετοχικές διαδικασίες, ενώ η λατρεία του εγώ συνυπάρχει σε μια σχιζοφρενική σχέση με την φασιστοειδή εξίσωση των ανίσων.

Συνηθίζεται στο κλείσιμο τέτοιων πεσιμιστικών περιγραφών να δίνεται μια νότα αισιοδοξίας που ίσως βοηθά για τη χαλάρωση των στομαχικών μυών. Δυστυχώς εγώ δεν θα μπορέσω να ανταποκριθώ σε αυτό το έθιμο. Ήθελα όμως να υπογραμμίσω κλείνοντας πως η, για όλους τους παραπάνω λόγους ζωτικής σημασίας, αναβάθμιση του πολιτικού μας λόγου περνά και μέσα από πρωτοβουλίες, όπως η αποψινή, και γι' αυτό προσωπικά τουλάχιστον αισθάνομαι ιδιαίτερα τυχερός που βρίσκομαι απόψε εδώ.

ΟΟΟΟ